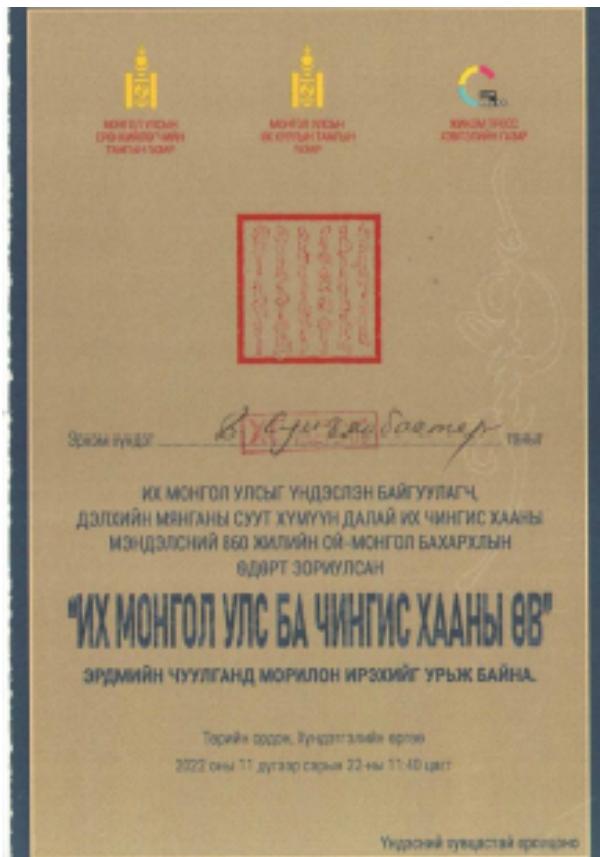

ЭЗМНИЙ ЧҮЭШГАШЫ ХОТОЛБОР

Төрөл орлог Хүндэтгэлийн зорил	Нийтийн Хүндэтгэлийн зорил
Хүндэтгэлийн зорилын түүхийн түрүүдийн зорилтууд	11.40-31.41
Хүндэтгэлийн зорилтууд	11.41-11.45
Монгол Улсын Төрийн дуралж энхийт	11.45-11.52
Монгол Улсын Их Хурлын дарга Гомбожамбын Занданшатар нийтийн Сайдаатар уг эхийн	11.45-11.55
Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Тээвэр газрын дарга Нийтийн Сайдаатар уг эхийн	11.45-11.59
“Эргийн сайдын” угтын дзуу	11.45-11.59
ИЛЛӨГЭЛ	
- Баянцагварийн Сүмьнэвийнтр (Их түүхийн зорилт б/с.0), профессор Монголын Нууц тээвэр судлын дэд Монгол Улсын зарим чигдэг	11.59-12.09
- Тогтолцойн Аюун (Сайдаан цэвэртэй түүхийн зорилт Зэдний монгол хэвлэлийн тухайлалт	12.09-12.19
- Шандаргууриний Энхийн (Их түүхийн зорилт б/с.0), доц профессор Монголын Нууц Технологийн дэд Монгол Улсын Технологийн зорилт	12.19-12.39
- Ганчирчийн Батсуур (Их түүхийн зорилт б/с.0) Монголын Нууц Технологийн болон хөгжлийн ихиэлийн дурслаа	12.29-12.39
- “Чөлөө: хамын шартлагт”	12.39-12.43
- Жамбийн Батцэвэрсүрэн (Гүрээний зорилт б/с.0, профессор) Дэлхийн хувьндын ширгээний төрөл Чөлөө: хамын шартлагт түүхийн тухай	12.43-12.53
- Нийслэлийн Нарийнзүрэг (Гүрээний зорилт б/с.0) Төхөөрөмжийн Аасны албан дарж	12.53-13.03
- Дэлхийн эзэнтүүлэгчид (Гүрээний зорилт б/с.0, доцент б/с.0, профессор) Монголын хөтөн гүрээний түүхийн зорилт	13.03-13.13
- Хайнцийн Шаттар (Гүрээний зорилт б/с.0, профессор) Эзэн түүхийн зорилт	13.13-13.23
- Баянцагварийн Занданшатар (Гүрээний зорилт б/с.0) Туслаар төгссөн - Монголын баярзалаа	13.23-13.33
- Гадаан болгое гардуулж	13.33-13.43
- Цайлан засварчид	13.43-14.13

Нууц Товчоо судлал дахь Монгол Улсын дөрвөн патент

Б.Сумьяабаатар (Монгол)

- Нууц Товчооны эхэд гархүрэх цээртэйн учир
 - Зарим уг, нөхцөл дагаврыг шинээр тайлбарлах нь
 - Нууц Товчоо ба Академич Ринчен багштан
 - Нууц Товчоо судлал дахь Монгол Улсын дөрвөн патент

❸ Нууц Товчооны эхэд гархүрэх цээртэйн учир

Шинжлэх Ухаан, зүтгэсэн хүндээ эзлтэй. Ээл ивээллээс гадна өөрийн сахиул, манаач, хамгаалагчтай. Тэр нь Шинжлэх Ухааны СЭЦ (шүүгчлэлийн сэсэе, ЦЭЦ). Сэц (Цэц) шинжлэх ухааны ҮНЭНИЙГ сахина. Сэцийн дээр “Үнэний Тэнгэр” л оршино. Сэцийн гишиуд нь цаг хугацаа, үе үеийн мэргэл.

“Үнэн”ээс хазайхыг монголчууд

алдвэр	አልደብር	aldburi
алдаа	አልዳ	alday-a
алдал	አልዳል	aldal
алдас	አልዳስ	aldas
андуу	አንዳይ	andayuu
андуурал	አንዳይራል	andayural
эндвэр	አንደብር	endebüri
эндээ	አንደግ	endege
эндүү	አንደግᠦ	endegüü
эндэл	አንደል	endel
эндүүрэл	አንደግᠦᠷେଲ	endegürel
ташаавар	ታሻያብሪ	tasiyaburi
ташаа	ታሻያ	tasiy-a
ташаарал	ታሻያራል	tasiyalal
халуу	ሻال	qalayuu
халуурал	ሻالራል	qalayural
буруу	ቡሩ	buruuy
буруудал	ቡሩግଡାଳ	buruugidal
гажуу	ଘଜୁ	gajiyuu
гажуудал	ଘଜୁଗଡାଳ	gajiyugal
зөрүү	ଘରିଗୁ	gorigüü

гэх зэргээр хэлдэг ба алдаалзасахыг эрт цагаас “эндүүрлийн харанхуйг арилгах” (енгээрийн харанхуйг арилгах) (endegürel-ün qarangyui-iy ariłyauq) хэмээсэн ээлдэгхэн нэрээр дээрэх хэлэлцдэг асан.

Дураараа дургигсад (dur-a-bar-iyam duriyasad) байх аваас, түүхэн цаг хугацаа, сэцэд мэргэд эрхбуюу (erkebuyu = jabal, заавал) гэсгээнэ (gesekü).

Шинжлэх ухаан бол байгальтай адил, өршөөл үгүй, нэхэл гэсэгээлэг (gesgelge) хатуутай Их Оршил (Yeke Orusil). Уүнийг судлаачил хором умартааж үл болно.

Эрдэмтээд бол хамгийн сүүлд мөхдөг итгэлийн эзэд тул, оюуны чагтага алдуураа (оюун-чагтага) аасаа урьтаж нүгэлээ намнаачилдаг уламжлал буй.

① Ямар ч цагт, аль ч төрийн үед Шинжлэх ухаантай сэтгэлийн хөлөгөөр нөхцөж (sedkil-ün kólüg-iyer nöökčebe - Чингис Хааны айлдвар, НТ. VIII. 205-17), санааны мухарт цогшиж (čoysiqu) явсан бодлоороо жигүүрлэн, Чингис Хааны үр сад, өлгий нутаг гэдгээрээ омогшин, Нууц Товчоогоо сэвтүүлэлгүй түмний баҳархал болгон хойч үедээ үлдээх нь монголчууд бидний мөнхийн мөрөөдөл байх учиртай. Тухайлбал, Монголын Нууц Товчооны нангид галиг бол нарийн боловсруулсан, маш тогтолцоот галиг. Авиа үзсгтэй залгамал хэлний үсгийг дурс үсгээр хэрхэн зөв галиглахын тод жишээ бол Монголын Нууц Товчоо.

Тэрхүү нангиадаар галигийн нарийн тогтолцоо нь, цаанаа, монгол үсэг(монгол худам үсэг, монгол дорволжин үсэг) ийн эхээс улбаатай. Энэ нь, Нууц Товчоог нангиадаар галиглахдаа монгол бичгийн эхийг харж галигласан гэсэн уг. Баримтыг хайж цөхөх явдалгүй, эхнээсээ адагт тутгал буй.

Нууц Товчоог орчин цагийн монгол хэлээр буулгасныг нангиад галигтай нь тулган үзэхд,
Нууц Товчоог нангиадаар галиглахдаа монгол бичгийн эхийг ягштал баримталсан гэлэг нь

тов тод, маргаангүй болов.

- ② Нууц Товчоог орчин цагийн монгол хэлээр буулгасныг нангиад галигтай нь тулган үзэхэд, наанадаж, давхардмалаар 3100 гаруй ялгаа гарав. Иймд, ялгааг тухайллан хэлэлцэхээс аргагүйд хүрэв, учир нь:
- Дундад зуны монголчуудын сэтгэлгээний нарийн ширийн, цархүрээ, гадна дотнын хэлхээ холбоо, нөлөө нөөлөг, авах гээхийн ухааныг тодруулахад тустай;
 - Монгол хэлний тортон мэдрэмж, илэрхийлэх чадвар, хэлбэр тайлал, хүнд хөнгөн, зэргэ дэв, эхлэл төгсгэл, суурь багтаамжийг гаргахад хэрэгтэй;
 - Нууц Товчоог туурвисан суут мэргэний түүх сударт гаршсан ухаан, бичиг соёлын боловерол, найруулах эрдэм, их бичгийн хүний чадал чансааг бидэнд өгүүлнэ;
 - Мөн, орчин цагийн монгол бичгийн ба ярианы хэлнээ хэрэглэхийг больсон буюу утга сүүмийн сэн, агшиж хумигдсан, задарч алсалсан боловч, монгол хэлний түүхэн хувьсал өөрчлөлтийг судлахад зайлшгүй хэрэгцээтэй зүйлс нэн их байна;
 - Басхүү, Нууц Товчоог харь хэлээр орчуулах, тайлбар сэлт үйлдэх, өдөө (“Эдүгээ, эдүүгээ, өдгөө” гэж олон янз бичиж байгаа монгол бичгийн хэлний *edüge* нь “өдөө” болох хуультай; *edür* *edür* *edür* *edür* (Нууц Товчоонд) > “өдөр” болсонтой, *odur-a* *odur-a* *odur-a* *odur-a* “одоо” болсон зэрэгтэй тус тус харгуулан үзвэл *edüge* нь “өдөө” болох учиртай. Ард нь эм уг, ясийн нь “үе” гэсэн эм хүйст уг орвоос “өдөө” ийг хэрэглэх ба, эр уг орвоос “одоо” ийг нь залгаж хэрэглэх нь монгол хэлний эгшиг зохицох хууль, эгшиглэнт ёсно бурэн нийцэ) үеийн хүмүүст Нууц Товчооны амт шимт, мөлжүүрийг мэдрүүлэх, үнэн нүүр царайг ой тойнд нь шингээхэд эрдэм шинжилгээний ач холбогдолтой тийм зүйлс байгаа болно;
 - Ялангуяа, Нууц Товчооны нангиад галигт хэрэглэсэн эхийн буюу дундад эртний монгол бичгийн хэл хийгээд, орчин цагийн монгол бичгийн ба ярианы хэлний ялгаа заагийг гүүрэн ойлгоход нэн тустай. Мөн, Нууц Товчооны нангиад галигт худам монгол бичгийн хэлний үдиээс тайлбарлаж эс болох, дөрвөлжин үсгийн эх байсныг батлах тийм зүйл цөөн бус байдаг(Энэ тухай олон эжлийн урьд дэлгэр өгүүлснийг нэхэн үзн үү).

Эртний бичгийн мэргэд Нууц Товчооны нангиад галигийн ард нангиадаар мөр дагуулан орчуулж, белгийн эцэст нангиадаар товч орчуулсан байдаг. Гэхдээ тэд мэргэд, Нууц Товчооны эхэд дур зоргоор гар хүрэлгүй, уугал монгол эхийг тууштай баримталсан байnam. Энэ нь сурвалжит бичгийн мэргэдийн билиг ухаан. Энэ бол, бидний үеийнхний өвлөн авууштай сайhan дуурайдал.

Нууц Товчоог монгол үсэг, ром үсгээр хөрвүүлэн буулгахдаа бичгийн мэргэдийнхээ алс бодол, ухаалаг санааг залган, гаргасан зам мөрий нь тууштай мөшгин дагаваас зохиистой. Хэмээтэл, өдөө үеийн хүмүүс энэ зарчмаас хазайх нь харамсам хэмжээнд тулж очжээ.

Нууц Товчоог монголоор буулгахдаа, ямар зарчим барихаа тогтохгүй, заримдаа нангиад галигийг, заримдаа мөр дагасан тайлбар хадмал орчуулгыг, заримдаа белгийн эцсийн товч орчуулгыг; заримдаа сонгодог монгол бичгийн хэлний зөвбичих дүрмээр, заримдаа Нууц Товчоон дахь үгийн хэлбэрийг барих зэрэг нэгэн бүтээлд өөр өөр зарчмуудыг хооронд нь хутгаж буулгаж байна. Нууц Товчоог орчин цагийн монголоор хөрвүүлэхэд олон зарчмыг нэгэн бүтээлд (*тусдаа бол байж болно*) хольж хутгалгүй, ииш тийш хөрвөлгүй, гагихүү, нангиадаар галигласан МОНГОЛ ЭХИЙГ нь л тууштай баримтлах ёстой.

﴿ Зарим үг, нөхцөл дагаврыг шинээр тайлбарлах нь

Нангиад орчуулга бол хятад хүмүүст зориулсан, утгыг сэлбэн ойлгох, тайлбар сэлтэд холбогдолтойгоос бус, Нууц Товчооны эхэд чухамдаа хамаадалгүй. Нууц Товчооны нангиад орчуулгудыг баримтлавал, эхэд байхгүй зүйлийг бий болгосон, байгааг үгүйсгэсэн, өөрөөр хэлбэл, Нууц Товчооны эхийт дур зоргоор өөрчилж самарсан, уугал эхэд гар хүрсэн явдал болно. Жишээлбэл, Нууц Товчоонд байгаа “Хятад”, “ХарХятад”ыг “Хятан”, “ХарХятан” гэж буулгаж, “Нууц Товчооны хятан эх” гэж бичиж нийтлэх болж байна. Хятан уле 9-10-р зууных. Нууц Товчоо 13-р зууных. Хятан нар өөрийн өвөрмөц бичиг үсэгтэй. “Нууц Товчооны хятан эх” гэж огтоос байхгүй. Энэ нь нангиад тайлбар орчуулгыг Нууц Товчооны эхтэй хутгаснаас үүдэлтэй, олныг төөрөлдүүлсэн ноцтой алдаа. Байж боломгүй зүйл.

Мөн, хөрвээ нангиад орчуулгыг баримтлах юм бол, наандаж, “Чингис Хааны узуур” гэж буулгаж болохоо байна. Нангиад орчуулгад “Чингис” гэсэн үг байхгүй. “Юан Гүрний өвөг元朝的人祖” гэсэн байгаа. Тэгэхээр, нангиад орчуулгыг баримтлагсад “Чингис Хааны узуур” гэхгүй, “Юан Гүрний тайзу-гийн узуур” гэж буулгахад хүрнэ ээ дээ!!

Зарим хүн, Нууц Товчоог нангиадаар галиглахдаа монгол бичгийн эх хараагүй, ам дамжсан ярианы хэлийг баримталсан гэх нь холгүй байдаг. Гэвч тийм биш, Нууц Товчоог нангиадаар галиглахдаа монгол бичгийн эхэд баттай тулгуурласан гэдгийг нутгалах баримт, тухайлбал,

сударбичгийн найруулагаас авхуулаад, үг хэллэг, өтгөс язгуур, бүтээвэр, нөхцөл дагавар захаас авсаар үй түмээрээ буй.

Нууц Товчооны эх, орчин цагт хэрхэн буулгаж буй дүр төрхийг нарийвчлан судалж гаргаж ирэх нь Монголын төлөө цохилох зүрхтэй, монголоороо сэтгэдэг хүмүүст, иэн бас дэлхий дэхиний монгол судлаачдад туйлаас хэрэгтэй зүйлийн нэг.

Нууц Товчооны эх, орчин цагийн монголоор буулгасан хоёрын зөрөө ихийн дээр, ханз үсэг үл төсөөлөгсөд “тэврэх” гэхийг “даварих” (I.56.12) гэх мэтээр буулгасан, “эдчинийг асрах” гэж байхад “өвчийг асрах” болгон буруутган зассан байх тул, халуу ташаа буулгасан, хаяж гээсн үгс, нөхцөл дагавар, зарим онцлог галигийг нэгийг нэгдгүй шүүн гаргахад хүргэв. Энэ нь, Нууц Товчооны монгол эх эртний бичигт соёлынхоо уламжлал, тогтолцоог бат хадгалан үлдсэнийг итгэл төгс харуулах болно. Тийн сэтгэж, Нууц Товчоог нангидараа галиглахдаа монгол бичгийн эхэд баттай тулгуурласан гэдгийт нутлах хэлний баримт болохын учир, Нууц Товчооны нангид галигтаа ямар байгаа ба орчин цагийн хэлээр хэрхэн буулгаж буйн ялгаа давхардмалаар 3000 давж буйг ний харуулан, орчин цагийн монгол хэлээр буулгагсадад хэрэг болуужин хэмэн, зарим зүйлд товч тайлбар үйлдэн толилуулусу ♦

- Мон(Ман-)гол I.01—Монголын Нууц Товчоонд(MHT) “Монгол” гэсэн үгийн хэлбэр байхгүй.“Мангол” гэсэн байгаа “Ман”ыг¹ гэсэн ханзаар тэмдэглэсэн байдаг ба² ийн эртний нангид(en) дуудлага *mwang*, дундад эртний нангид(den) дуудлага *mang*¹, орчин цагийн нангид(osn) дуудлага *mang*², гуанчжуу аялгуу(ga)ны дуудлага *meng*, сучжуу аялгуу(sa)ны дуудлага *mang*², орчин цагийн солонгос(osc) дуудлага *mang*, орчин цагийн вьетнам (osw) дуудлага *mang*¹, орчин цагийн япон(osj) дуудлага *bō/mō*, Хуа-и И-ой тольд(hua) та³, дөрвөлжин бичгийн дурсгал(dōg)уудал та⁴ дуудлагатайгаас гадна,“мангирс”⁵ *shangtū*⁶ “зэрэг угстэй ижил ханзаар тэмдэглэсэн хийгээд, мнт-нд *Mangtol* - I -57-2,II-108-10,126-4,VI-174-13,VII-189-21,29,34,190-5,194-4,8,VIII-202-29,XI-248-5,XII-265-36,272-32. *Mangtol-a* - XI-248-10. *Mangtol-ača* - IV-142-17. *Mangtol-i* - I -52-1,3,VII-189-27,193-25,195-59,XI-248-15. *Mangtol-un* - I -1,57-3, VI-174-11,VII-190-7,193-8,28,194-3,9,13,17,18,36,196-23,IX-216-5,XI-248-14,17,XII-266-13 гэж 39 удаа нэг л янзаар гарч байгаа тул “Мангол” гэж галиглаж, тийн байжээ хэмэн ухаж ойлгоу учиртай.
- То(в)коон I.02—мнт-ы нангид галигт цүүцгэр жижиг та⁵ лагс бүдүүн т гэсэн хоёр язж ханз буй. Нүд чилээж ялгахаас аргагүй. Цүүцгэр жижиг т ийг нь монгол хэлний дэвсгэр “-b-, -v”ийг тэмдэглэхэд хэрэглэсэн ба мөрийн баруун доод талд ташаалан жижгээр бичдэг. Нэлээд галигт угүйг эрдэмтэд байх ёстой хэмэн сэргээсэн үзэгдэнэ. Нууц Товчоонд угийн дунд орсон,161 т-гээр тэмдэглэсэн “-b-” дэвсгэрт 185 үг, угийн эцст орсон, “-b-”дэвсгэрт 8 үг байдгаас жишээлэн толилуулбал: *čaBčiyal*-un.161.1-X-240-22; *čaBčiyal*-un.161.2-XI-247-14,252-2, *čaBčiyal*.161.3-XI-257-5, *čaBčiyal-a*.161.4-XI-247-14; *čaBčiyal-i*.161.5-XI-252-2,272-3; *čaBčiyal*-un.161.6-XI-251-7,253-4; *čaBčiyal*-un.161.7-XI-248-8; *čaBčiyal*-un.161.8-IV-131-8; *čaBčiyal*-un.161.9-XI-255-9,10; *čaBčiyal*.161.10-VI-184-19,VII-188-28,XI-229-22,XII-278-15; *(6)* *čaBčiba*.161.11-IV-136-10; *čaBčiba*.161.12-IV-131-8; *čaBčiysan*.161.13- I -50-10; *čaBčidalduj*.161.14-IV-141-138; *čaBčidalduj*.161.15-XI-264-5; *čaBčidalduj*.161.16-VI-183-11; *čaBčidalduj*.161.17-XII-272-6; *čaBčibesü*.161.18-XI-255-6; *čaBčigeküi*.161.19-VIII- 201-11; *čaBčidai*.161.20- V -160-6; *(6)* *de(b)sen*.161.21- I -57-3; *deBter*.161.22-VIII-203-38; *deBterlegsen*-i.161.23-VIII-203-41; *deBterlejü*.161.24-VIII-203-38; *deBsebe*.161.25- I -57-6; *(6)* *de(b)siku*.161.26-VIII-206-2; *eBdeged*.161.27-XI-259-10; *eBdegerin*.161.28-XII-272-9,16; *eBdejü*.161.29-XI-252-2,259-8,XII-274-11,275-3; *eBdejü*.161.30-VI-172-11, X -245-33; *eBēgid*.161.31-XII-275-14; *eBēgiün*.161.32-XII-276-5; *(6)* *e(b)čigii*.161.33-II-103-5; *(6)* *e(b)čigün*.161.34-II-103-17; *eBden*.161.35-XI-259-9,XII-267-3; *kebtbesü*.161.36-VIII-201-36; *kebtbesü*.161.37-IX-22919; *kebttemü*.161.38-VI-183-14, X-245-71; *kebtten*.161.39-IV-145-32,XI-254-44; *(6)* *a(b)qu*.161.40-II-92-6 гэх мэт 185 үг буй...
Угийн эцст, жишээлбэл: *čaBčiyal*, *jö(b)* *(6)* 161.191- I -20-4; *čaBčiyal*, *jö(b)* 161.193- II -82-5,5; *kiB*.161.192-XII-272-33; *SemiskeB*.161.192-XII-272-33.. гэх мэт 8 үг буй. Лагс бүдүүн т ийг нь монгол хэлний “bū-”ийг тэмдэглэхэд хэрэглэсэн байдаг ба бусадтай адил жир бичнэ, жишээлбэл: т *先*⁷ *布*⁸ *根*⁹ (улэх дэлгэр жишээг «Монголын Нууц Товчооны хэлбэр судалж Уб.1997-аас ижсан үзүүл).
- узуур I.1.1.—Монголын Нууц Товчоон маань “Чингис Хааны忽札兀兒¹⁰“ гэж эхлэдэг. 忽札兀兒(hū-chá-wù-ér, huja’ur) гэдэг угийг ихэнх эрдэмтэн худам монголоор *čaBčiyal* (*jaayur*), шинэ үсгээр “язгуур” гэж буулгадаг. Ерөнхий санаа ба орчин цагийн монгол хэлээр Нууц Товчоог хөрвүүлж байгаа хүний хувьд яхав дээ л юм. Гэхдээ, Нууц Товчооны угийн уугал хэлбэр ба уугуул санаа, өнгө өссийг тусгай гэвэл “uzuur” гэж буулгах нь зүйтгэй. Учир нь, монгол хэлнээ ойролцоо утгатай боловч өөр өөрийн өнгө төрхтэй, хэрэглэгдэх байдал нь тус тус ялгаатай үүр үгс байдаг. Үүнд, Монгол хэлнээ *čaBčiyal* (*jaayur*, язгуур), *čaBčiyal* (*yojuug*, *ojuug*, озоор), *čaBčiyal* (*yojuug*, *eojoor*) гэсэн багц үг бий. Эдгээрийн дотроос Нууц Товчооны угийн хэлбэр ба утгад хамгийн ойр, өнө эртнийх нь *čaBčiyal* (*yojuug*, *uzuur*) болно. Иймээс, Нууц Товчоог монголоор хөрвүүлэгчид忽札兀兒(hū-chá-wù-ér, huja’ur)ийг “язгуур” гэлгүй, “uzuur” гэх буулгах нь зүйтгэй. Энэ тухай мөхөс хүн, олоон жилийн өмнө бичиж хэвлүүлсэн зүйл бий (“Чингисийн алтан ургийн Угийн бичиг ба Гэрийн үеийн бичмэл Уб.2002.011-р талд нэхэн үзүү үү). Сүүлийн үед санааг минь тэнхруулж буулгасан байх боловсруулж тусгай бус, алдаг оног болсон тал үзэгдэнэ. Тухайлбал, Нууц Товчооны эхлэлийн (忽札兀兒 1-1-1)ийг тийн буулгасан атлаа,IV-135-7,VI-184-13,VIII-201-39,IX-224-27-р зүйлд гардаг忽札兀兒(hū-chá-wù-ér, huja’ur, узуур) үг “язгуур”гэсэн байна. Ард нь “ураг” гэсэн үг байгаа болохоор “язгуур сайхумүүний ураг буюу зэ” гэж буулгаснаас, “Узуур сайт хүмүүний Ураг буюу зэ” гэж Өлөн эх толгой холбож хэлсэнээр ойлгож буулгавал дээр

байх; IX.224-24-р зүйлд гардаг ижил бичилгээт忽札兀^刺察(hū-chá-wù-érā-ch'á, huja'ur-ača, узуураас)ыг “язгуураас” гэх буюу; IX.211-9-р зүйлд гардаг ижил бичилгээт忽札兀^刺禿(hū-chá-wù-ér-tū, huja'urtu, узуурт)ыг “язгуурт” гэж буулгасан жишээ бий. Нэгэн зохиолд байгаа адил угтаг зүйл нэгмэр байваас зохис [Ш.Чоймаа профессор “узур”- икагур (язгуур) хэмээхийн авна ижилсэн хэлбэр, энд уг удам гэсэн угтаг хэрэглэжээ] (“Монголын Нууц Товчоо. У6.2011.8-р тал” гэж тайлбарласан ба энэ уг ямар сурвалж, тольбичиг, зохиол бүтээлд гардаг тухай Д.Пүрэвдорж“Монголын Нууц Товчоо”(2012)ныхoo 40-43-р талд дэлгэр эшилэн тоймлон сайхан биччэний нэхэн үзэн үү).

- ажгуу I.1.2.—Монгол бичгийн хэлнээ”—жүү”гэсэн үйлийн тийн ялгалын дагавар байдаг. Эр хүйт үгнээ залгасан ”-ju'и主兀” дагаварт уг Нууц Товчоонд олон, жишиэлблэл тэр нь “а-” (бай-)“ гэсэн етгэс язгуур дээр ”-jüü” дагавар замгаж ^{жүү}(ajū, ажгуу) гэсэн үг үссэн, орчин цагийн монгол хэлнээ шинэ үсгээр “ажтуу” гэж бичдэгийг хэн бүхэн мэднэ. Нууц Товчооноо жишиэлблэл: -жгуу/-чгуу→одожгуу II.73.2; гужижгуу II.79.2; дутаажгуу III.111.23; болижуу IV.143.5,145.25, VI.177.30, XII.270.25; гаржгуу V.167.21, X.246.19; зугижгуу VI.179.8; оролжгуу VII.188.3; барьжгуу VII.188.4; мянгаажгуу VII.188.8; ёрчижгуу VIII.198.21; босгижгуу VIII.198.37; даржгуу VIII.198.39; оруулжгуу VIII.203.50; заажгуу X.244.17; гаргажгуу XI.260.5; гэж бий. Харин иймэрхүү бүтээлтэй, эм угнээ хэрэглэдэг ^主兀дагавар Нууц Товчоонд байдгийг төдийлөн анзаарцгаадагтүй. Энэ нь, дундад эртний монгол хэлний үгсийн эр эмийн зохицол дагаварт таа ч байдаг нарийн ёсгыг бидээ өртөөлөн авчирсан дагавар бөгөөд ”-jüü,-жүү”ийг нь дагуулаад, орчин цагийн монгол бичгийн хэлнээ”—жүү,—жүү”ийг нь тэнхэрүүлэхэд байг гэх газаргүй, жишиээ: -жгуу→бүтээжгүү VIII.208.26; гэжгүү—I.13.1,I.15.4, II.73.5; илжгүү—I.53.11; IV.133.10, 141, 20, VI.170.54, VII.190.7, X.238.1,245.13, XI.253.3,256.8; инээжгүү—VII.189.7; иржгүү—I.128.10; V.156.17; итгэжгүү—V.166.8; ногижгүү—XI.257.10,11; сэтгэжгүү—XI.252.28; хэмээжгүү—I.62.1.4, II.69.3,70.6, V.154.11, VII.195.47, VIII.200.6, IX.220.13, X.245.18; шивээржгүү—II.79.2 гэх мэт. Ингээд Нууц Товчоон дахи үйлийн тийн ялгалын дан, давхар нөхцолуудийг жишиэлэн үзүүлээ: -аав→ицаав(ицаа) V.150.4; -аагаад→ицаагаад IV.146.20; -аагдаас→ицаагдаас V.153.7; -аад:хүү→засасад:хүү III.108.7; -ааж→ицаа IV.132.5; VI.171.20, XI.251.17; -аан→ицаан IV.146.6; -аая→ицаа IV.146.4; -бай→авай XI.247.23,260.9; опбай XII.277.20; -бэй→ирибэй XI.167.3; -бээс/-вээс →илбээс IV.127.1,141.22, XII.277.6...; гэвээс 3.7 VI.76.8,86.9,80.8 IV.147.13, V.152.5,156.11, VI.174.8,176.4, 5,177.28, 179.10, VII.195.34, VIII.200.33, 201.48,56.205.19,IX.220.14 X.245.70,71, XII.272.22,281.20, гэсээвээс XI.254.55; ирэвээс XI.177.110; -в-еэхийн X.244.31; ёрни II.77.4, 84.7,86.7; илэвII.87.6; ирэв-хү III.120.12,19.20; ихээв 339 IV.145.18; идэв III.115.5.8...; -ваас→ицааваас X.248.15, XII.265.22; -р→асагва I.38.2, II.100.7 VI.170.42, VII.195.24, XI.252.20; асагваас IV.146.11; ислэглэдаа I.68.5; асагдак XII.274.14; асагдруун VII.197.21,31; асагж XII.279.31; асагжгуу V.154.9, VII.195.21; асагт VII.197.28; асагтуягай IX.229.28, XII.278.23; асагхуу VII.170.21,22, VII.195.40,43,53; ашгигдаж IV.130.17; -гдажгуу→ баригдажгуу X.241.7,10; булхадруун VII.185.7; -гай→ахигай I.1.3, V.155.5; -гай→алагай XI.249.6; -гай→алагай-эдүйээ VII.175.8; -гальдан→бухиралдан IV.147.1; -дахай/-дхай→орогдахай VIII.204.9; -гдахай→ицагдахай XII.265.43; -гдээвэс→ ихэгдээс XI.256.13; -гдэж→иргэдэж X.245.11; ирэгдэхүйгээс IV.133.17; нэхэгдэж VIII.203.26; -гина→богиgia I.56.7,I19.40,10, V.155.5; -гив→гэгтиг VIII.203.17; -гогдлай→боглодгай XI.255.25; -гогдоо→боглодгоо III.105.4; -гох→боглод XI.254.68; -гөө/-өө→бөлгөө (С.Билээ) III.121.4, X.244.2...; -гсеөр→нэмргэсөр VIII.205.27; -гүзий→-ехижгүзий V.149.20; -гэй/-ай-эе→боглэй III.121.3, IV.129.8,131.12,136.1,8,146.29 V.168.11, VII.170.19,173.11,15, VII.189.30,195.60, VIII.204.9,208.11, IX.216.4,5,225.4, X.244.1,245.36,246.14,21, XI.251.6,254.4,66, 256.9,11,XI.278.5; -д→буудзээ XI.259.6; идэд VII.195.30; морилд зэ XII.265.17; нишид зэ IX.227.30; -дба-илагдаба VI.174.5; -дэгдхүүн→бүтгэгдэдхүүн X.156.8; -дмүй→зүрмэдмүй XII.272.19; -дхун/ -тхун→авхаруулдхун XI.255.22; алгасалдатхун VIII.199.35; ойслодуун X.245.44; онлажидхун III.124.20; -дхүн→гэдэхүн IV.137.14,17; гэсэдхүн I.53.9; -дэж→дээрэмдэж VIII.205.2; -е→иэз VIII.183.8,184.6, IX.224.41,227.19, XII.276.12,278.79; -ж→барыж XII.91.2; бууж XII.96.2; гэж I.19.5; гэ(ж)к II.72.1.5; дээрэмдэж XII.103.3; дара(л)цах III.110.3; VII.196.14; дөлөсгэж XII.276.3; дутааж V.155.13; дэргэцэж I.56.4,12; ёрчиж II.93.10, V.151.4...; жигдэж III.121.12; захаж II.93.2; зүтгэж VIII.205.32; итгэж IV.133.12; илж V.149.46,49,52...; ирж V.163.14; VI.177.107; идэв IV.142.22; VII.195.15...; мөрөлд II.69.2; мөнхэлжек XI.255.4; мөшгикя II.88.3...; -жу→ажуу IV.12.1,21,XI.255.41; -жухуй→ажухий IV.137.4,143.3,146.27 VI.170.16,20,179.26; VII.186.5,194.45, V.198.17 IX.216.6, 219.32, XII.266.14; ёрчижхүү VIII.198.31; -жухуй→бухий XII.110.6; илжихүү IV.132.9, V.163.2,5,167.3...; иржихүү VII.194.21; XII.279.33,39; -итжу→иджу →өвөртижу V.152.3,22; -итбэ/-идбэ→-өвөртбэ III.112.16; -иулж→ бясариулж X.244.28; -иулж→иричүүлэд XII.203.30; -лай→авлай XII.267.21, автлай XII.111.20; -лагай→авлагай IV.133.26,184.3; авталаагай II.102.8; айсалагай V.149.47; -лахыг→ гутлахыг III.108.14; -лба→аюулба VI.177.6; буулба I.65.4,67.2, XII.257.38...; -лгаж→бусанглаж III.113.8; гүйнглэх X.166.4,5; -лгэж→ итгэлгэж VI.185.3; -лдав→аюулбад II.103.13; -лдаж→ барилдаж XI.254.35; -лдлаа→оролдлааз-хү V.152.25; -лдон→оисолдон I.67.4; -лдтугай→оролдтугай XII.278.63; -лдэв→илэлдэв XI.253.13; -лдэж→жигдүлдэж IX.212.4; -лж→басаалж X.232.3; буув(д)ж II.96.10, 101.12; магуйлж V.167.20; IX.209.16, X.244.10, XII.279.5; -лжгуу→буулжгуу VI.171.13; -сон→оолсон IV.146.25; -соор→ болсор IX.225.1; -лсугай→басаалжудаа I.124.16; -лтгугай→ буултгай IV.278.37; -лу→булуу III.125.12; -лүүлижүүхий→гичгилүүлжүүхий VII.189.8; -лцузай→боловцузай IV.131.14; -лзхай→-гэчгилэхүү XII.275.13; -лэд→мөхрүүлэд III.127.8,29; -лээ→илээ X.245.26; -му/-муу→ донгодоо XI.260.27; найтагдму IX.219.4; найтму II.94.6; -му/-муу→гэмж XI.254.12,14; идму VIII.200.6; ирму I.31.6; мэдмү X.241.9; XII.272.20; өвамуу II.69.3; -н→бууржлан VIII.198.22; бушрон III.113.1; гэлин II.78.9; дээрмэд VIII.205.14; жигэн VII.177.24; илэн XII.275.5; ичинба X.244.43; мөхчинээ I.140.11...; -оо-зүхүйээс→боссо-зүхүйээс X.245.22; донгодоо-зүхүйээс X.245.31,256.5; -руун→ицаруун III.115.3,5,XI.253.4; -руүн→ илрүүн III.110.12; IV.127.3,XII.265.23...; ирүүн VII.177.109,181.11; X.238.2,XII.275.2; -сай→сай V.129.4,VII.95.7,24,33,42,47, XI.252.9; -саны→ицсаны X.248.15; -си→айси II.100.9, III.107.6,109.8, IV.132.11,133.6,142.13, XI.247.9; -соор→оломлосор II.80.4; -су→айсу II.83.13,91.1,2,8,92.5, III.121.16, VI.172.9,173.2; VII.195.68,XII.277.15; -сулага→айсулага I.62.1; -сулуга→айсулуга I.62.4; -сү→ицсү I.27.1; -сүгэж→-ицсүгэй XII.279.36; -сэн→ицсан III.105.8; VI.184.2,VII.190.17...; ирсэн I.30.3; ирсний I.43.2; -сээр→ирсэр I.57.1; ирсийдсээр IV.134.5; -тол→охитол II.74.3; -төл→өвөртөл VII.194.22; -тугай→атгай X.231.6; муухиртугай XII.278.11; -түгэй→-илтгэж IX.224.20,XII.276.14; -тхан→буруутхан II.79.8; -улдлав→бу(ю)лзуудав II.103.9; -улдлаахун→оруулдаахун IX.224.38; -үүзээ→ицүүзээ V.149.30; -үүлэгэй→ицүүлэгэй V.150.6; -х/ху→гэх XII.78.6; дээрэлхүүхү VI.170.24; илэх VI.180.11,X.245.16,18; мөрөлж II.69.4; мэдэх-дээс-ину XI.257.38; -хуй→ авахайд XII.278.35; бурухий XII.255.2; гархий VI.177.9; дутаахий баан IX.219.23; -хун→орхон XI.257.25; -хуюу→илагдхуу VII.174.5; орохнуу VII.197.27; -хуйяа→нишихүүяа X.240.19; нунтаглуулахүүяа XII.279.17; -хуйяас→бохуулас X.70.4; -хун→автасун V.169.13; ахин XII.125.8, IX.216.3,4; байхун VIII.145.11; байхун VIII.205.13; байхуу(х)хун I.19.4; болхун VIII.208.11; гаргахун X.233.4; гүйхун IX.219.23; задлахун IV.143.4; одхун VI.174.13; -хуй→идэхүй I.26.1; -хүйд→гэхүйд IV.131.12; -хүн→мэдэхүй IV.143.3; нехшхүн V.149.43; -хэй→нүүжүхэй II.72.7; -ч→зэхирч XI.254.53; -ээд→ицээд V.151.0,167.11, VI.183.20; VII.190.9; -юу/юу→алдахую XI.255.35; ахую II.80.6,8; гуюу V.168.2; илагадхую VI.174.5; иричихуу VI.178.2, -я(а)→ёрчияа V.169.19; ицая III.113.9; X.244.44; XI.253.4 гэх мэт зэргэцэн оршино.
- Гобай I.1.3.—НууцТовчооноо[“]豁埃(huō'āi) гэснийг эрдэмтэд тο'aι, хο'aι гэж галиглаж, монгол худам үсгээр ^{жүү}.
- Гобай I.1.3.—Гобай, Хобай, Хо-а, Хо-а, Хо^а гэх зэрэгэр хөрвүүлдэг. Гучинзургаат тайлбар тольд ^{жүү} ийг “овор сайханыг хэлнэ” гэж тайлбарласан (36-5054) нь ^{жүү} эр эм хүйсийн ялгаагүй гэсэн үг. Нууц Товчоонд[“]豁埃(huō'āi)ны гэргий, эм хүнд хамаатай байна. Гучинзургаат тайлбар тольд ^{жүү} ийг “эхнэрийн маш гоог хэлнэ” (36-5062) гэсэн байдаг тул НууцТовчооны[“]豁埃(huō'āi)ийг “Гобай” гэж буулгах нь зөв. Нууц Товчооноо[“]豁埃I.1.3, [“]豁阿^а檀X.241.3 гэж гарахаа ““豁埃гобай”ийг ^{жүү}, ““豁阿^а檀гобас”ыг ^{жүү}, ““豁阿^а檀 gobas”ыг ^{жүү}, ““豁阿^а檀 gobas”ыг ^{жүү} гобастан”ыг ““гудсттан” гэж вөрөөр буулгасан үзэгдэнэ. Нэгэн жигд байх учиртай. Солонгос хэлнээ “Гобай” ийн язгуур нь “Коб” хэлбэрээр байсаар байгаа(꼽д гоё)нь “Гобай” өвөг алтай хэлний үг болохыг гэрчилнэ.

- Мара_(n)л I.1.3 – Нууц Товчоонд “Марал” гэсэн үгийн хэлбэр үгүй, “Мара_(n)л” гэсэн байгаа. Монгол эхдээ арай ингэж бичээгүй байх. Нангид өвөрмөц галиг бололтой. Ганц энэ биш, жишиэлблэл: **“”** ийг ау’_(n)ldaba, **“”** ийг үү_(n)ldu, **“”** ийг ути’_(n)lju, **“”** ийг bitu’_(n)lju, **“”** ийг qopu’_(n)lqui, **“”** ийг data’_(n)lju, **“”** ийг morila’_(n)lju, **“”** ийг ayi_(n)lju, **“”** ийг agra_(n)lju, **“”** ийг eyetü’_(n)ldüjü, **“”** ийг o_(n)lja, **“”** ийг neyile_(n)ldüy-e, **“”** ийг bayi_(n)ldüjü, **“”** ийг gere_(n), **“”** ийг jü_(n)l гэх мэт цөөн бус үг буйг “Товчит толтал”-д нэхэн үзнэ үү. Энэ мэт галигийн ялгаа, “майлс(он)” гэхийг “майлхо’майлх”, “гишгэх” гэхийг “гичгэх”, “мөшгих” гэхийг “мөчгих” гэх зэргээр одоо цагт нутгийн аялгуунаа хадгалагдсан зүйл нэлээд буй нь, монголоор байсан Нууц Товчооны эхийг дагууд нь нэг хүн дагнан галиглаагүй, язь бүрийн угсааны хэд хэсэн хүн хувааж галигласан гэсэн үг юм. Үүнийг тухайлан судалж, аль бөлгийг ямар аялгуутан галигласныг тогтоох санаа сэтгэлийн мухарт цогшиж буй.
- Онан I.1.4 – Нууц Товчоонд “Онон” гэсэн үгийн хэлбэр үгүй, Онан 鞍難uō-pān (I-1-4, 24-4, 30-1, 32-3, 54-1, 55-13, 56-10, II-72-4, 74-4, 84-7, 88-2, III-106-14, 16, 18), Онан-u鞍難納uō-pān-pē (I-50-3, 57-2, 59-3, II-75-4, 81-4, 8, 82-3, 97-4, III-108-2, 116-7, IV-129-10, 12, 130-11, 136-8, 144-12, VIII-202-2, IX-211-3) гэж 40 удаа гарна. Сонгодог монгол бичгийн хэлний дүрмээр бол **“”** гэж бичих ба Нууц Товчооны хэлбэрийг хадгалан буулганаа гэвэл **“”** гэж бичих учиртай. Эл хоёр зарчмыг нэг бүтээлд л хутгаж болохгүй (Төвдөөс олсон Нууц Товчооны хэсэгт “Онон” гэдэг нэрийг хэрхэн бичсэн тухай хулсан угсийн гар бичмэлд нэхэн үзинэү).
- нү_(n)таглах I.1.4 – Нууц Товчоонд 嫌 piān гэсэн ханз оруулж галигласан байгаа. “нүнтаг”, “нүнтаглах”, “нүнтаглан”, “нүнтагнулахя”, “нүнтагт”, “нүнтагтан”, “нүнтагчныг”, “нүнтгэас”, “нүнтгүүчин”, “нүнтгүүчныг” гэж гарна. Орчин цагийн монгол хэзний “нүтаг” гэдэг үгтэй утга дүйцүүлэн эрдэмтэд **“”** putu’_n гэж буулгадаг ба Нууц Товчооны нь хэлбэрийг дагаагээл **“”** putu’_n гэж бичнэ. Энэ үг Нууц Товчоонд л гардаг бус. 5-ржарны хар бэчин жил буюу 1272 оны Нүр Ал-Диний монгол биччээсийн 279 монгол үгийн дотор **“”** putu’_n пиди’_n; 6-р жарны хар барс жил буюу 1362 онд Хиндүү вангийн дурсгалд зориулж босгосон хөшөөний биччээсийн 58 монгол үгийн дотор **“”** putu’_n пиди’_n. Түрфана монгол биччээст **“”** putu’_n: 1930 онд Ижил мөрний зүүн эргээс олсон Алтан Ордны үйсэн дээрх биччээст **“”** putu’_n putu’_n tur-iyan гэдэг үгс тус тус гарна. Энэ мэт монгол бичгийн дурсгалуудад нэгэнт байгаа тул, Нууц Товчоонд буй хэлбэрээр нь: “нүнтаг”, “нүнтаглах”, “нүнтаглан”, “нүнтаглулахя”, “нүнтагт”, “нүнтагтан”, “нүнтагчныг”, “нүнтгэас”, “нүнтгүүчин”, “нүнтгүүчныг” гэж буулгахад эрдмийн мэлмийгээр халиасан ажил л болно доо.
- Авлига – Нууц Товчоонд нангидара 阿卜里^合合026-161-072-073 гэж галигласан, 請愛 гэж мөр дагуулан орчуулсан үг турван удаа гарна. Энэ нь одоо цагт заримдаа “авлига” гэж буулгаж, “хээл”, “хахууль” гэсэн утгаар хэрэглэж буй үг. А卜里^合合ийн ト ийг баруун доод талд ташаалаан, цүүцгэрдүү бичсэн тул монгол хэлний дэвсгэр “б” болно. Тиймээс шинэ үсгээр “авлига” гэхгүй, “авлига” гэж буулгах нь зөв. “Авлига” гэдэг энэ үгэнд дундад зууны үед “хээл”, “хахууль” гэсэн утга байгаагүй. Улс байгуулахад амиа золин зүтгэсдийн ар гэрийнхэнд олгогдог “тэтгэлэг” гэсэн утгатай байсан. Нууц Товчоонд өгүүлэхэдээ: “Чингис Хaan соёрхоо зарлиг болруун: Хуйлдарын ургийн ургаа хүртэл, Хуйлдарын тусын тул өнчидийн авлига аван атугай”(6-185-29). “Бас Чингис Хaan өгүүлрүүн: Хуйлдар анд хатгалдаанд амиан өрж, урьд аман нээсний тусын тул ургийн ургаа хүртэл өнчидийн авлига аван атугай”(9-217-4). “Бас Чингис Хaan Цагаан Гoo-ийн хөвүүн Нарин Тоорилоо өгүүлрүүн: Эцг чинь, Цагаан Гoo миний өмнө хичээж хатгалдаа болон Далан Балжудта хатгалдахуйд Жамухад алагдлугаа. ОдооТоорил, эцэг-юүгээн тус, өнчидийн авлига автугай”(9-218-6) гэсэн байдаг. Улс байгуулахад амиан өрөн үхэгсэдийн ар гэрийнхэнд олгогдог байсан энэхүү тэтгэлэг нь Бөөгийн дуудлагад байдал “үхэгсдийг төлж” гэдэг нь үхлээ (талийгаач, “Өгөлгчийн хийд” гэдэг нийм үтгатай)ийн оронд “үр заяа”, “үр хайрла” гэж онгод сахиуснаасаа гүйж шившиж байгаа явдал. Энэ мэт “Үхэгсдийг төлөх” хэмээх, ойлголт нэн эртнийх. “Үхэгсдийг төлөх” өөр бас хэд хэдэн хэлбэр бий. Тэр нь, “асрах” гэсэн нэртөмөйбүтэй. Эцг чхаан нас ногчвөөс аль хүү нь эгийн бага хатынг асардаг, аль нас барваас эцэг нь бэрээ асардаг уламжлал үүнтэй холбоотой. Мөн, Толуй ноён, Өгүүдэй(Өгүүдэй) хаан ахынхаа төлөө амиа зольж хор уухдаа “Өнчид өчүүхэд дүүнэрээн, бэлэвсэн бэрээн, бэрдээн ойно хүртэл асрахыг Хaan ах мэдтүгэй”хэмээсэн байдаг. Мөн, Хуйлдар Сэцэн “Андын өмнө би хатгалдсу. Мөнө хойно өнчид хөвгүүдийг минь асрахыг анд мэдтүгэй”(6-171-3,4,5) гэсэн байдаг ба Чингис Хaan з хахиасыг биелүүлсэн. “Үхэгсдийг төлдөг” өөр нэг арга байсан нь, үлдээгэд хүн хүч, албат өгдөг явдал байв. Энэ тухай түүхэн баримт Нууц Товчоонд бас буйг эш татвал: “Чингис Хaan Жүхриний Хадаг Баатарыг соёрхож, үл үхүүлэн Хуйлдарын амины тул Хадаг Баатарыг, зуун журхиний Хуйлдарын эм хөвүүнээ-ину хүч өгтүүгэй, нутган хөвүүн төрвөөс эдэг эх-ану өөрийн дураар бүү худлугай. Хуйлдарын эм хөвүүний өмнө үмрэнэн зартугай” хэмээн соёрхон зарлиг болов”(6-185-19,20,21,22,23,24,25,26) гэсэн байдаг. Бас, бүрлээчдийн үр хүүхдийг нь дотночлон бие шадар байлгаж, эрх мэдэл өгдөг заншил байв. Монголын Нууц Товчоонд Цагаан Гoo-ийн хөвүүн Нарин Тоорилд Чингис Хaan “Нэхүс ах дүүгэн цуглувулж, чи ургийн ургаа хүртэл мэдэж үлхү аху” хэмээн зарлиг болсон байдаг(9-218-11,12,13).
- Элэгэт төр III.121.21 – Нууц Товчоон дахь 順額額都脫^五芳 é-líè - é-töö t’üo-né, **“”** ele’etü-ийг нангидараар 許多道理 гэж хадмаллан орчуулсан нь “олноороо хүлээн зөвшөөрсөн төр” гэсэн утгатай. “Элэгэт төр” гэдэг нь монгол хэлний “Олноо өргөгдсөн”, “түмний төр” гэсэн хэллэг бөгөөд, Махасамади гэдэгтэй тохирдог, дундад зуунаас улбаатай. Нууц Товчоо түүнийн өртөөнөн авчирсан, 1911 онд Монгол Улс манжаас тусгаар тогтноходо эл уламжлалт ёсыг дагаж төрөө “Олноо өргөгдсөн” гэж нэрлэсэн байнам. Богд Хаантайгаа замхарсан даа, энэ хэлээг. Харин “Төр” гэдэг монгол үгийг хятадын 道理 dào-lí гэдээс гаралтай гэж үздэг нь юу л бол. Нягтлууштай. Эртний төрт Хүннү хэлнээ юу гэж байдгаас эхлэвээс зохистой.
- нүүрхэн VI.177.38 – Нууц Товчоон дахь 你兀兒罕 ní-wù-ér-hán -ийг нангидараар 通面皮 гэж хадмаллан орчуулсныг монголоор **“”** níwqan гэж буулгана. “Нүүрхэн” гэдэг нь монгол хэлний “нүүр **“”** níwq гэсэн нэрээс үүссэн үйл үг, “бялдуучлах”, “нүүр тал харах”, “нүүр засах”, “тал засах” гэсэн утгатай. “Нүүрхэн” гэдэг товч, тодорхой,

уламжлалт сайхан үгийг өнөө үед сэргээн хэрэглэвээс зохиц

- хэвтүүл VII.191.10 – Нууц Товчоонд 客帖兀勑 k'è-p'-t'è-wú-i гэж нангидаар галигласан, “хэвтүүл”, “хэвтүүлд”, “хэвтүүлий”, “хэвтүүлийн”, “хэвтүүллүгээ”, “хэвтүүл-лү”, “хэвтүүлст”, “хэвтүүл-хү” “хэвтүүлээ”, “хэвтүүллээс” “хэвтүүлж” гэж хэлбэржсан үүр угс бий. Нууц Товчоо судлаачид “хэвтүүл” гэдэг угийг “хэвтэх” гэсэн угээс үүсэлтэй, “шөнийн цагт хэвтэх хамгаалдаг хүмүүс” гэж ойлгосоор, бараг хэдлэшгүй үнэн гэж үзэгчээнэ. Энэ нь, нангиад хадал ба бөлгийн орчуулгаас болсон хэрэг. 宿衛(sù,xíè,xiù-wei) нь “шөнийн хамгаалагч”, “шөнийн сахиул, манаач” гэсэн утгатай бөгөөд монгол хэлний үйлээс нэр үүсгээдгээ ёсыг зэвдээгүй нь үнэн. Цахилгааны асаадаг, унтраадаг мөртөө, “асаалга” нь далдлагдаж, “унтраалга” гэж хэвшисэн, Нууц Товчоог галиглах үед угаг утга нь сүүмийнсэн байж болзошгүй зэргийг харгалzan арай өөр өнгөөс ч харж болмоор. 宿(sù,xíè,xiù)-д “шөнө” ёс гадна, “өнжин, хонуут” гэсэн утга бий. “өнжин, хонуут” гэдэг нь “зөвхөн шөнө манадаг”, өдрийн цагаар юу ч хийдэггүй гэсэн үг биш. Хэвтүүл бол гол чухал ажлыг өдөржин шөнөжин хариуцсан нугалдаг, хэв журам аюулгүй байдлыг сахиулдаг зохицуулагчид байсан. Баталгаа нь Нууц Товчоондоо бий: “... хүмүүнийг барьж, хэвтүүл барьж хонож манагар хэвтүүл үгэс-инү асартугай”(9-229-15), “хэвтүүлээс дээр суурь хэн-бээр бүү суутугай (9-229-25), “хэвтүүл үүд дарж(9-229-20), “ордын чэрбин, охидыг, гэрийн хөвүүд, тэмээчнийг, үхэрчинийг хэвтүүл басаалж, ордын гэр тэргэнийг асартугай(9-232-1,2,3), “Түг, хөөрөг, тор жадыг хэвтүүл асартугай. Аяга сав хэвтүүл-хү асартугай. Бидний ундан идээнийг хэвтүүл даргалатугай. Өтгөн-бээр махран идээнийг хэвтүүл даргалах болготугай. Хорчин ундаан идээн түгээрүүн даргалаасад хэвтүүлээс зэгүй бүү түгээтгэй. Идээн түгээрүүн, урьд хэвтүүлээс тэргүүлэн түгээтгэй. Орд гэрт орох гарахыг хэвтүүл застуутай. Үүдэнд хэвтүүлийн үүдэнд гэрийн цаад байтугай. Хэвтүүлээс нунтагчин явж, орд гэр буултугай. Биднийг шувуулахуй, авлахуйд, хэвтүүл бидэн-лүгээ шувуулалдан, авлалдан явтугай (9-232-4-18) ... гэж байгаа зэрэгээс үзэхэд, хэвтүүл зөвхөн шөнө хэвтэх сахидаг хүмүүс биш болох нь тодорхой байна. Иймээс “хэвтүүл” гэдгийн язгуур нь “хэвтэх” биш, хэв журмын “хэв” гэж үзүүштэй. Өөрөөр хэлбэл, “хэвтүүл” нь зөвхөн шөнө хэвтэх сахиж хонодог үүрэгтэй бус, өдөржин шөнөжин аюулгүй байдлыг хангаж ажилладаг, “хэв сахиулагчид”, “хэв журам сахиулагчид” гэсэн өргөн утга гэж ойлгуштай. 1280 онд Гуулин улсад очсон, Их Засаг хуулийн цэргийн хэсэгт “Хабичи Батгуэр” гэж олонт гардаг нь, цэргийн хэв журмыг сахиулагчид гэсэн үг бөгөөд, Гэрийн үеийн бичмэлэйг “хэвтүүлэх” (хэвдүүлэх = нэг хэвд оруулах, нэг журамд оруулах, алдаа ташааг эхтэй тулж шүүн тунгаах) гэж Угийн бичигт гардаг. Барим шийрт Хабич Баатар гэж буулгаж зурсан “Хабич 合必亦 hé-gé-bi-chi 1-43-1” ч мөн “хэвч” гэсэн үг болох нь галигаас тодорхой. “Хэвт ёс” хэмээх оны нэрийг ч энд хамаатуулан үзэж болох талтай.

Нүүрүүд 14.1. - НууцТовчоонд捏兀里捏niē-wū-ři-(i) гэж галигласан энэ үгийг эрдэмтэд “нүүдэл” гэж ухаарч манлай дунд ганц нүдэлт лалар “гурван нүүдлийн газар” хардаг гэж буулгаж, орчуулцгаадаг. Сурвалж бичиг, өмнөх мэргэдийнхээ бүтээлийг эшлэн, эрдэмтэд НууцТовчооны捏兀里捏niē-wū-ři-(i) гэдэг үгийг сүүлийн гучад жил хэрхэн тайлбарлаж ирснийг цөөн жишигээр толилуулбал:

Нэгүүрд (нүүдлүүд)- Энэ үтгийг нүүдлэл гэсэн угтагдсан нэгүүрд гэсэн хуучирсан монгол угийн олон тооны хэлбэр гэж үзж эйхүү сэргээв. "нэгүүрд"- гэсэн бүтэцтэй энэ уг угтаг салуу-ри буюу суурь гэсэн үтгийг ижлээр бүтжээ. Нэр ўг ба түүний хуртээлэг нэрийн хооронд олон ба ганц тооны зохицход эртний монгол амай ба бичигийн хэлээн шиний төгийн байжны нэгнотолгоо на эн болно. Нэгүүрд гэж олон тооны нөхцөлзүүлэгээс нь түүний эмчээх гурван гэсэн тооны хуртээлэг нэрийн зохицчынсы баримт нэг

Ш.Гаадамба. Монголын Нууц Товчоон 1990-2016. 164

Д Цэврэсодном. Монголын Нууц Төвийн 1993-275-2000-102

2. гурван нүүр угийн эхний латин, кирил голил: *urvan neidir*, гурван нэзүрд юм. "Нэзүрд" нь "наури" угийн олон тоо, "МНТ"-ын бэс зүйлийн дэй (дач). 9-р зүйлийн пеийж (наужу). 11-р зүйлийн пеийж (наубуз) уг нь иөнөвгийн "Дүү", "Нүүк", "Мүүв" уг болох нь тодорхой байдаг. Иймд ей (эз) бүлгэг амьлаг "бүгд яланхийлэг" ээ.

"Үү" гэж дуудах нь ээ.
МНТ-ийн 118-р зуйлний "хааны дундаж" холбоо уг "индэл дундаж" гасан утгатан байна. "ЛУАТ, 1990" номын 46 нутр" турван чад (нэгээр) газар гасан чадыг $\chi = \frac{1}{\sqrt{2}}$ (изоги $= \frac{\pi}{4}$) гэж ишигэвчилжээ. Төрөх газар шогт малтуй эдийн бүтэцтэй хэлбэрээрд уг Цаасан ХХТНТ-ийн 50-р нийт жилийн хувь таталтад "хадыг" гэсэн тул "үү" буюг заман явсан чадаа уг "хад дундаж" ХХТНТ-ийн 197. 341 нутр "чадыг" (чадыг) төрөх гэж байдал. Кийтийн галиг нь нэгэнчлийн ("хааны, хааны, хааны юм"). Загвар угийн одоог нүүчлийн ("нүүчлийн, нүүч, хухж, хүүш гэж дуудах тул хааны угийн нүүри гэж дуудах чадаа чадаа малтуйг сийн" - буюг замагаа "Үү" гэж дуудахад МНТ-ийн "үү" буюг замагон бишит

2

• (-эгү) буюу (-згү) гэж бичдэг "үү" дуудлагатай булэг авна ажээ.

"Нүр газар" гадаг нь ан хийдэл нүүрчнд сүсөн хүний уурдуур гарах анх хэрэг боломжийн зайн халсан байж магадгүй. Манай нутагт намар сэл шах, хөвөрт угасан ногдох хийг ойт ихэд гареэж, гарын агаажыг нүүр хэрхэг гадаг. Иймд нүүр харж буй анчнын гороос хэрэг боломжийн зайн нь нэг нүүр газар байж таарна. Энэ дундажуул 150-250 ялд буюу 240м-400м гарцаа. Гурван нүүр нь 720м-1500м орчин газар.

Дува сохор, Добун мэргэн дүүгээгээ герөлжихеэр Бурхан-Халдан дээр гарсан” (Лу АТ. 1990, 5а нүүр) гэсэн тул Дува сохор нь анчин байсан бил Ер нь тэр уед ан горхи их хийдэй байсан нь ойлгомжтой. Иймд ангийн нар томъёо нийгэл хэрэгзэлд байсан бил ээ. Добун мэргэн нарийн “моргэн” уг нь “мэргэн харвааг” гэсэн угтатай.

"ЛУ.АТ. 1990" номын 45 нүүрт "Дува сөхөр машлай думд ганц нүдэлт бөгөөгөлт гурван нүүрж газар узэм белгийн" гасэн. ЭТ-1961-ийн 73-р нүүрт "Дува сөхөр гасны шалтгааны машлай думын ганц нүдэлт бөгөөгөлт гурван нүүр таар узх ажгуулж" гасэн. Ганц нүүртүүлж сөхөр гассан байж. Манай нутагт эврөөсэн хувь нийхэгийн болсон хийжийн сөхөр таарчилж байж.

Д.Пүрэвдорж. Монголын Нууц Товчоо. 2012. 55-56.

4. Дува сохор магнай думд тагц нүдтэг, турван нийтийн газар хамаа бүлүсэх.

гурван нүүрдийн газраа - гурван нүүдлийн газарт нүүрд - «нүүр» хэмжээхүйгүйгээс «нүүр» хэмжээхүйгүйгээс олон тооны дагавар залгасан хувьтой.

Мөхөс бибээр “дэлхий, ертөнц” гэсэн эртний ойлголт, алтай өвөг хэлний уг гэсэн санал дэвшүүлж байгаа юм. Учир нь: нэгдүгээрт, энэ үгийн нангид галиг “нүү-х” гэдэг үгийн нангид галигтайгаа таарахгүй байна, тухайлбал, энэ үгийг 捩兀 гэж оруулсан бол, “нүү-х” гэдэг үгийг 捩兀 гэж оруулсан байна; хоёргуваарт, энэ үгийн нангид орчуулга “нүү-х” гэдэг үгийн нангид орчуулгатай тохирохгүй байна: энэ үгийг 程 гэж орчуулсан бол, “нүү-х” гэдэг үгийг 起着 гэж орчуулжээ; гураадугаарт, гагц нүдэг шидэг лаларт турван нүүдлийн газар харах гэдэг бол юуч биш, түүх сударт онцгойлон тэмдэглээд, домоглоод байж үзүүлж биш. Мадчин монголийн тэр

Ш.Чоймаа. Монголын Нууц Товчоо. 2011.9. гэх мэт байна

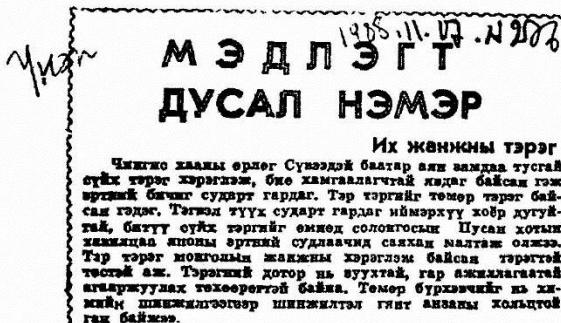
эзгийн газарт буй бол малаа энгийн нүдээр харж ялгаж чадлаг билээ л; *дерөвдүгээрт*, Нууц Товчооны “*捏兀^{フリヤ}*”*nē-wū-gī-(i)* Нэүри-л” гэдэг үгтэй учиг нэг байж болох “Нүри нури” гэдэг уг одоо болтол орчин цагийн солонгос хэлнээ “дэлхий, ертөнц” гэсэн утгаараа хадгалагдаарай байна. Тэгэх мөртөө шинэ үеийн намын нэрэнд хүргэлэх эрэглэсээр байна, жишээлбэл *он нури* (даны дэлхий), *새 누리* (шинэ дэлхий / шинэ ертөнц, The New World), *새 누리* (дэн “шинэ дэлхий” нам) болно. Мөн, сансарын пуужинд ийм нэр огсөн байна. Тэгэхээр, Нууц Товчоонд гарч буй манлай дунд гагц нүдэт лаларын “гурван нэүрид газараа харах болгээ” гэдэг хэлэлгээгийг, дорнодахинд хэзэлдэг дээд, дунд, доод гурван ертөнцтэй холбож тайлбарлах нь зохиимжтой болов уу. Харин, Нууц Товчооны *捏兀^{フリヤ}* *nē-wū-gī-(i)* “нэүрид” гэдэг үгийг монгол бичгийн бусад дурсгал, толь бичгүүдээс олж харсангүй.

нэрлэдэг 1346 оны Хархорины 36 мөр бүхүй бичээс, 1362 оны Хиндү вангийн хөшөөний бичиг, Турфаны монгол бичээсүүд, Сайн угт эрдэнийн сан нэрт шаштири(*Subhāsitaratnanidhi*) зэрэгт “*قەد*”, “*قەد-ۇن*”, “*قەد-تۇر*”, “*قەد-تا*”, “*قەد-لۇرى*”, “*قەد-لىرى*”, “*قەد-ى*” гэдэг уг, үгийн хэлбэр буй.

- охи 1.54.2. – Зарим судлаач “охи”, “ха”ийг алдаат бичлэг гэж үзсэн байдаг. Тийм биш. Нууц Товчоонoo “охи”, “охи+н => охин”, “охи+д => охид”; “ха”, “ха+н => хан”(1-1-5,96-5,3-104-4,105-10,106-1,13...), “ха+д => хад” (1-21-6,2-74-9,3-112-7,6-179-14,14,16, 7-189-26,12-272-8,15); “хат”, “хат+н => хатан”(1-64-4,9,3-104-16,...12-265-10). “хат+д => хатад”(1-55-8,2-70-1,71-1), “хатан+д => хатанд” (8-198-2) гэх зэрэг хэлбэрүүд тогтолцоотой зэргээн оршдог. Цаанаа бичиг соёлын нарийн учиртай тул бил гар хүрэх эрхгүй, байгаа чигээр нь орчин цагийн хэл рүү буулгаваас зүйл нийцн. Жишигэлбэл: -“охи”(“~~оки~~”~~оки~~-1-54-2,4,55-8,61-3,62-3,66-1,4,3-123-5,6-179-18,7-197-33,8-207-8,10-235-5,239-22,11-248-18,24,249-4); охи-бээн(~~оки~~ ~~оки~~-ben 1-53-8); охи-бээр(~~оки~~ ~~оки~~-ber 10-238-10); охи-еэн(~~оки~~ ~~оки~~-e'en 2-94-10,7-197-7,10); охи-ину(~~оки~~ ~~оки~~-inu 1-66-1,4); охи-тахи чину(~~оки~~ ~~оки~~-taqi činu 7-197-15); охи-чину(~~оки~~ ~~оки~~-činu 7-197-23); охи хат(~~оки~~ ~~оки~~-čatu(n) 1-54-4,55-8,7-197-23) гэсэн хэлбэржилт ба хоршмол угтэй;
- “охин”(~~оки~~ ~~оки~~-kin-1-6-2,7-3,8-2,5,9-6,60-2,65-1,66-6...11-215-1); охин-мину(~~оки~~ ~~оки~~-kin-minu 1-65-2); охиноо(~~оки~~ ~~оки~~-kin-iyen 1-53-3,66-7,6-177-38,9-219-5); охины(~~оки~~ ~~оки~~-kin-ý 1-64-1,9,6-176-4); охиныг(~~оки~~ ~~оки~~-kin-i 1-8-2,66-2); охиныг-чину(~~оки~~ ~~оки~~-kin-i činu 7-197-12) гэсэн хэлбэржилтэй;
- “охид”(~~оки~~ ~~оки~~-kid 1-55-7,64-9,3-121-24,7-186-5,10-241-3,5,12-267-6,269-3,270-21,280-4,281-17); охид-ину(~~оки~~ ~~оки~~-kid-inu 5-157-4); охидоон(~~оки~~ ~~оки~~-kid-iyen 1-64-6); охидын(~~оки~~ ~~оки~~-kid-i 1-64-2,10-232-2,241-12); охидын нь(~~оки~~ ~~оки~~-kid-i-anu 7-189-31,12-266-11); охид- юугаан(~~оки~~ ~~оки~~-kid-iyen 8-208-22) гэсэн хэлбэржилтэй.
- Чингис Хаан Сүбээдэйд төмөр тэрэг (帖木~~舌~~兒 帖~~舌~~列格) дэлдэж өгч холын аянд мордуулсан тухай тэмдэглээ Нууц Товчооны VIII.199.40-46-р мөрнөө бий . Ийм тэргийг олон хүнд хийж өгч байсан мэдээ үүгүй.

Гэтэл, Солонгосын Пусань(부산) хотын ойролцоогоос 1980-аад онд японы археологичид тиймэрхүү төмөр тэрэг олсон тухай нэгэн сонин мэдээ монголын «Үнэн» сонини 1988 оны 11 сарын 17-ны 276 дугаарын “Мэдлэгт дусал нэмэр” буланд “Их жанжны тэрэг” гэсэн нэртэйгээр нийтлэгдсэн.

“Тэрэгний дотор нь зуухтай, гар ажиллагаатай агааржуулах төхөөрөмжтэй. Төмөр бүрхэвчийг нь химиин шинжилгээгээр шинжилтэл гяант анзаны хольцтой ган байжээ” гэх зэрэгээр маш тодорхой бичснийг зургаар буулгаж толилуулбал:

Миний бие Солонгост ажиллах хугацаандaa эл мэдээг солонгосын нээрт археологичид, мэргэжлийн түүхчилдэд дуулгасан боловч тэд ”огт мэдэхгүй юм байна, ер сонсоогүй юм байна, яасан сонин юм бэ, тэр мэдээгээ билэнд өгөөч” гэцгээж байсан ба одоо болтол сураг ажиг алга.

- Нууц Товчооны VIII.203.43,44-р зүйлд Ороч дүү 韓語羅出迭兀 гэсэн үгс зэрэгцээ гарна. Үүнийг зарим эрдэмтэн бүтэн өгүүлбэрээр нь -Шиги Хутугу өгүүлрүүн: “Миний мэт ороч дүү сацуу тэнгээнд хувь хэр авах” гэж буулгаж “орлосон отгон дүү, өргөмөл дүү” гэж тайлбарласан байдаг. “Ороч” гэдэг нь “орлосон отгон дүү, өргөмөл дүү” гэсэн утгатай ч биш. “Тэжээвэр” гэсэн утгатай үг. “Өргөмөл”, “Тэжээвэр” гэсэн хоёр үг монгол хэлиээ илт ялгаатай. Шиги Хутуний дайны талбарас олж авч, Өфөн эх тэжээж өсгөсөн. Энд няялах зүйл байна. “ороч” ба “дүү” гэлэг хоёр үгийг хам авах уу, салгаж авч үзүүх үү гэдэг асуудал. Хам авбал, “сацуу тэнгээн” гэдэг нь хана холбоотой болох вэ? “Ороч дүү” гэсэн хэллэг бий нь бий лээ. Гэхдээ чухам энд, “ороч” ба “дүү” гэдэг хоёр үгийг нийлэмж болголтуй, салгаж үзүээс зохиц. Монгол хэлиээ “тэнгээн” гэдэг үг нь “сацуу”, “-луураа, -лүгээ”, “-тай” гаар хэлбэржсэн үг нэхнэ. Тиймээс “Миний мэт ороч, дүү сацуу тэнгээнд хувь хэр авах” гэж байваас зохистой мэт санагдана. Хэшиг хүргэсэнгүй, орхигдууллаа хэмээн Шиги Хутуг Чингис Хаанд гоморхсон үг хэлсний харнуд Чингис Хаан “Зургадууаар дүү бус уу чи. Ороч дүүдээн, чамд соёрхол дүүнэрийн хувиар хувилалт (= хувь өгнө VIII.203.22,23,24) гэж айлдсанасаа утга тодорхой болно. Энэ айлдварын хариуд, Шиги Хутут “миний мэт ороч, [Хаантны] дүүнэртэй эн тэнгээнд хувь хүртэж хэрхэн болох билээ” гэсэн даруухан, ухаалаг санаагаар дээрхи үгийг хэлсэн хэрэг. Нангиад галигтасал тэмдэг байхгүй боловч, орчин цагийн монгол хэлээр буулгах, харь хэлээр орчуулахдаа өмнө хойнох өгүүлбэрийн утгыг сайтар бодолдох учиртай энэ мэт жишээ харуулна.
- Энхсүшгэж XII.276.10 – Нууц Товчоонoo 昂格失格周 yang-ge,ge-shi-ge,ge-zhōi гэж нангидлаар галигласан уг нэг л удаа гардаг. Үүнийг эрдэмтэд 昂 ba 格失格周 гэж хоёр салган, ~~eng jergečeju~~, ~~эн зэрэгцэж~~, ~~eng gisgejū~~, ~~эн гишгэж~~ гэж буулгасан байдаг. Нийтэд ойлгомжтой утга тиймэрхүү байж болмоор боловч, Нууц Товчоонд байгаа хэлбэрийг дураар нааш цааш салгах, нийлүүлэх осолтой. ► Угал монгол эхэд нь ~~engkesijū~~ гэж байсныг нангидлаар галигласан байж болох бус уу. ► “тишгэх” гэдэг үгийг сонгодог монгол бичгийн хэлний зөвбичих дүрмээр ~~gisgiku~~ гэж ~~gi~~-гэр бичдэг. Гэтэл Нууц Товчоонд ~~ge,ge-~~ байна. ► Мэн Нууц Товчоонд

- “гишиглэхүй” гэхийг 格赤乞列恢 gé,gē-chi-qī-liè-huī гэж галиглаж 跟踏 jiān-tā,ta гэж орчуулсан байдаг (ХЛ.275.13).
- Ул барам, Нууц Товчоонд эн үгийг 學着 xué-zhuó,zhù гэж орчуулжээ. 學 xié- нь “заах, сургах” гэсэн утгатай. Баттай Гүюг муудалцаж “тэд хортан эмгэдийг өвчүүд-ану зорголдоё” гэж хэлсэнд , Элжигидэйн хөвүүн Аргасун хажуугаас нь “модон сүүл зүвчие, тэднийг” (木尾咱接他 fū mu-wěi,yǐ-zan,zán,za-jǐē tā-xíng,hang XII.275.15,16) гэсэн байдаг. Энэ тухай Өгүдэй (Өгөөдэй) их Хаанд Бат элч зарж мэдүүлсэнд Өгүдэй Аргасунд “чи бэтэр магуй түрэмгэй Аргасун хэнийг энхэсгэж бидний урагт аман дүүрэн их уг өгүүлэн белгөө” (ХЛ.276.9,10) гэсэн байдаг. Энд Өгүдэйн хэлсэн үгийг хоёр салгаж ойлгох хэрэгтэй болж байна. Өгүдэй Хааны хэлсэн, заах тийн ялгалаар хэлбэржсэн “хэнийг энхэсгэж” гэдэг хэсэг нь Гүюгт холбоогүй, Аргасун ногдоно. Учир нь, Аргасун Гүюгт тийн хэлсэн. “Чи муу, Гүюгийг хэрхэн тийн сургах” гэсэн санаа. “бидний урагт” гэдэг нь Бат ба Гүюгт хоёуланд нь хамаатай. 學 xié-ийг “дагах”,“дууриах” гэж орчуулснаас “сургах, заах” гэсэн утгаар нь ойлгох нь зүйтэй байх. Солонгос, япон хаш толиудад 學 ийг “сургах,заах хиэ-” гэж тайлбарласан, тулгар суралцагчдад тийн цээжлүүлдэг. Энэ бүгдийг ний харгалзан, 昂格失格周ийг салгалгүй, цугт нь engkesiju (сургаж, зааж) гэж буулгах нь зүйтэй байх.
- Нууц Товчооны III.118.8,14-р мөрнөө “ул шахан бууя, адуучин билний алцаа хүртүгэй(阿刺出^{中合}占^手兒禿該 a,ā-ē-lā,la-chū-hc,gē gū-cr-tū-gā) Гол шахан бууя, хоньчид хуригачид билний хоолайя хүртүгэй (“豁韓刺牙 huō,huā,huō- wō-lā,lā-yā 古^手兒禿該 gū-er-tū-gā”) гэсэн хэлэлгээ байдаг (Жамуха-ийн хэлсэн үг). Зарим хүн “алцаа хүртүгэй” гэдэг хэллэгийг нь “алцаа болтугай”,“хоньчид”,“хургачид”ыг нь “хоньчид”,“хургачин” болгосон байна. Энэ хэллэгийг янз бүрээр гүүрч, тайлбарлацаасан. “алцаа”(阿刺出^{中合}) гэдэг үгийг гэр орон сууц, цаашлаад түрэг хэлний “алачык, алачук” гэдэг үтгэй холбох болсон. Энэ нь, Нууц Товчоо дахь ~~帳房~~^{帳房 zhàng-fáng} гэж хадмаллан орчуулсан хийгээд, ~~帳房~~^{帳房} биш ~~帳房~~^{帳房} гэснээс л болсон байх. Энэ өтгөс үгийн утга Нууц Товчоог нангодаара галиглах цагт бүдгэрч, сүүмийсэн байсан байх. Сурвалж бичгүүдэд чөөр өөр. “Асрагч нэртийн түүх” нээ ~~帳房~~^{帳房} гэж хоёр уг мэт бичсэнд зарим хүн “гал зог” гэж уншсан. Энэ нь ~~帳房~~^{帳房} гэдэг үгийн эхэндээ -h бүхүй эртний хэлбэр. Нууц Товчооны тунсонин эх зохиогчид байсны өгрч. Лу Алтан Товчил бүүр өөрөөр, “адуучин маань амартгай”,“хоньчин маань хоолыг идтугэй” гэж, нөгөө орон сууцтаж холбоогоож байсан “алцаа”(阿刺出^{中合}) маань “амрах” болчихсон, “хоолайя” маань иддэг “хоол” болчихсон явж байна. Зарим судлаач, энэ хэллэгийг улстөржүүлж “Чи бид хоёрын хэн нь Монголын хаан болох вэ?” гэсэн утгаар тайлбарлаж байна(А.Пүнсаг. “Тэмүжинд хандаж хэлсэн Жамухагийн нээгэн бадаг үгийг нягтлахай”2022. x.39) Тэгхээр энд нэг ээдрээ байна. Мөхөө хүн, Жамуха-ийн дээрх үгийг, малчин монголчуудад маш энгийн ойлголт, тухайлбал, энд “өвс”, “бэлчээр” ийн тухай л хэлжээ гэж бодино. Жамуха, Тэмүжин хоёр нэгдор жил амьдарцгаасан. Голлох аж ахуйд нь бэлчээр ус таарахгүй байсан байна. Жамуха их ухаантай хүн. Тэмүжин анддаа шууд л “бид салъя”, “салж бууцгаая” гэж хэлэлтийг нь биш, малын бэлчээрийг ёмноо барьж, санаага Тэмүжинд цэвэрхэн хэлж байгаа нь энэ. Тухайлбал, хувь хувийн гол аж ахуй болох адлуу, хонинддо тохирсон өвс сайт газраа барагдан тус тус буушгаая гэсэн үг. Жамуха өөрөө адлуу олонтой, “адууны алцаа хүрэх (шүргэх) өвстэй газар”ыг сонгоё, Тэмүжин анд хонь олонтой, “хонины хоолой хүрэх (шүргэх) өвстэй газар”ыг сонго гэсэн санаа гэж үзнэ. Өнөөгийн бэлчээрийн мал аж ахуйтан ийм сонголт хийсээр л байгаа.Мөн, “хоолайя”-гийн “~~帳房~~^{帳房}-я” бол дундад эртний Монгол хэлнээ өгөх оршихин “~~帳房~~^{帳房}-д”тэй тохирдог нөхцөл, жишээлбэл, Алчидайя(=Алчидай), Бадайя(Бадай), галтайя(=галтай), нартайя(=нартай), могойя(=могой), нохойя(=нохой), суухуйя(=суухуй), Тулуйя(=Тулуй), Хубилайя(=Хубилай), Цагалайя(=Цагалай), Эригайя(=Эригай), Яргай, Нинся-я) болно.
 - Нууц Товчооны III.200.14-р мөрнөө, 不數額者你顛 bù-dūn cǐ-zhē-nǐ-yán гэсэн үг бий. Үүний 不數 bù-dūn ийг судлаачид “budun, будун, бүдүн” гэж галиглаж, “бүтэн”,“бүрэн”,“тегс” гэж ойлгож, “Боол нэхүн Бүтэн эзнээ Босч нэндэж барих болов” гэх зэргээр буулгагаадаг.不數額者你顛 bù-dūn cǐ-zhē-nǐ-yán ийг нангодаад хадмал орчуулгад 本主 běn-zhǔ “үг эзэн, уугал эзэн”, болгийн орчуулгад 主人 zhǔ -rén гэсэн байгаагаас улбаалан, мөхөө хүн “Бүтэн эзэн” биш, “Бодон эзэн” гэж уншиж, “Бодончар”(Монхаг)ын “Бодон”, монгол баатарлагийн туульсад гардаг “Бодон”(Талын Хар Бодон, Шар Бодон...), Модун(=Бодон) шаньююн “Модун”, буриадын 11 эцгийн “Бодонгууд”ын “Бодон”той холбон ““Бодон”” гэдэг үгийн учир” гэдэг өгүүлэл бичиж нийтлүүлсний нэхэн үзнэ үү.
 - Мөн, дээр гарч буй, судлаачдын “босч, ~~帳房~~^{帳房} босч” гэж буулгаж буй 李莎周 bó-suō,shā-zhōu ийг нангодаар 圓着 yuán-zhōu,zhù гэж орчуулсан, 園 yuán-д “босох” гэсэн утга байхгүй зэрэггийг харгалзан “босч” биш, “бүсэж” (bú-séj, хүрээлж) гэж уншихиц сэргээх нь зүйтэй болов уу.
 - Судлаач хүн эхбичигтээ үнэнч, түүний зарчмуудыг дагаж мөрддог, урьдын мэргэдийн ухаанаас суралцахыг дээдлэн, хаяж гэхэ, нэмж чимэх, буруу ташаа ухаарах, хазгай халуу унших, хэвлэн нийтлэхдээ үг үсгийн алдаанаас ч аль болох зайлсхийх, нягт нямбай хандах учиртай. Энэ зарчмыг баримтлагасад цөврч, мэдэмхийргэсэд олшрох төлөвтэй. Зарим хүн үг үсэг нэмж хасах нь энүүхэнд, мөрөөр нь гээсэн ч үзгэдэнэ.
 - Мэргэд хэргэгээт үгээ эрх олоход амрлыг бодож, алс хэтийн судлаачад хэрэг болуужин хэмэн, хаяж гэсэн, дураар хассан, нэмээн хийгээд, ялагтаа зүйлс (наймтгар томруулан ташуулан бичсэн)ийг цагаан толгойн, Нууц Товчооны эвхмэлт(эзвэр, бөлөг), зүйл, мөрийг заан, давтамжийг үзүүлэн толилуулсныг “Монголын Нууц Товчоо.Иж судалгаа. 2020 он” оос нэхэн үзнэ үү.
 - Монголын Нууц Товчоо маань зуу зуун үеийн монгол ухааныг өвөрлөсөн аугаа бүтээл.
 - Нууц Товчоог нангодаар галиглахдаа харж бичсэн бичгийн эх нь монгол худам бичиг (~~帳房~~^{帳房} Mongyol qudm-a bičig)ийн эх үү, монгол дорвөлжин бичиг (~~帳房~~^{帳房} Mongyol dörbeljin bičig)ийн эх үү гэдэг хоёр салаатай. Нууц Товчоог ханз үсгээр нэг хүн дагнан галиглаагүй, олон мэргэд хувааж галигласан байна. Монголын Нууц Товчоог нангодаар ганц л удаа буулган барлаадуй. Саяхан, Нууц Товчооны монгол худам бичгийн хэдэн хуудас бичмэл эх Төвдөөс олдов.
 - Нэн бас газар газрын мэргэд, анхдагчдынхаа сүүн санааг ээдүүлэлгүй (~~帳房~~^{帳房} sün sanay-a-iyi egedegülkü ügei) өргөн тэтгэж, оночит (~~帳房~~^{帳房} onučatu) бодлыг залган, шинжилгээ судал-

гааг нь үргэлжлүүлэн, тал талаас нь, өнцөг өнцгөөс нь, булан тохойгоос нь, цар хүрээг тэлэн гүн гүнзгий дэргэцэж (迭^音兒格扯周 – NT.1-56-4,12) судлах нь шинжлэх ухаанд эртийэс уламжлалтай, амь, бие, сэтгэл бүхүү бодгаль төрөлтөн (搏^搏斗^斗トルト^{トルト} bodayali törlüten)ий сайн үйлсийн нэг хэмээн сэтгэж, харгуулсан судалгааг толилуулсан (“Монголын Нууц Товчоо.Иж судалгаа”.2020 он)

Е Дэхүйн хэвлүүлсэн Нууц Товчоо, Төвдийн номын сангаас олдсон Нууц Товчооны хэсэг, Хураангуй Алтан Товч гурвиг мөргүүлэн тулгаж үзэхэд үг, хэллэгээр зогсохгүй, бүхэл бүтэн санаа, өгүүлбэр нэмэгдсэн ч байна, жишээлбэл:

- Дэ сэцэн охиноо гаргаж өгөөд, замаасаа буссан шалтгааныг Нууц товчоонд дурдаагүй. Гэтэл, Төвдөөс олдсон Нууц Товчооны хэсэгт “Мария халуун болж *marj-a qalayin boļi*” гэж өвчнийг хүртэл бичжээ(25a. «эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан Алтан Товчид» буй);
- Урианхадай Жаржигудай өвгэн Тэмүжинийг төрсөн даруйд Зэлмэ хөвүүнээ үүрч ирж, булган нээлхэй өгсөн тухай Нууц Товчоо ба Алтан товчид гардаг боловч Зэлмийг гурван настай байсан гэж *qanap naṣutai-yi* ўгүйжүү (26a) гэж гарч байна(«эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан Алтан Товчид» байхгүй). Тэгэхээр, Зэлмэ ноён Чингис Хаанаас ахмад хүн байж;
- Нууц Товчоонд “*qoqačin etegen börite ūjūn-i tūmisi kētēn böken qaratutai tergen-dür uniuysi*” гэж гардаг бол, Төвдөөс олдсон Нууц Товчооны хэсэгт өгүүлэлмжийн нэлэн ялгаатай “*qoqačin etegen börite oččin qoyar ed baraqaban otuqibui bey-e-ben tergen-dür pičiūn* (26b) гэж бичсэн байна(«эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан Алтан Товчид» байхгүй).

Төвдийн номын сангаас олдсон цөөхөн хуудаснаа 100 хол давсан ялгаа гарав. Энэ нь, бидний гар дээр байгаагаа өөр нэг Нууц Товчооны эх байсан, Төвдөөс олдсон Нууц Товчооны хэсгийг түүнээс буулж бичсний хөдлөшгүй гэрч

Төвдийн номын сангаас олдсон Нууц Товчооны хэсгийг судалснаар, бидний урьд хожидын ухаарал, тайлбар сэлтийг эргэн харах, засан запруулж ч магадгүй зүйл байна.

“Үжин(𠂊 Üjin, 兀眞 wù-chén)” гэдэг үгээр жишээлэн авч үзье:

- “Үжин” гэдэг үг Нууц Товчооноо “Өгэлүн (𠂊 Ögelün), Бертэ (𠂊 Börte), Узуур(𠂊 Uzur)”, эх(𠂊 eke)” гэдэг үгстэй хосолж, мөн дангаар гарна.
- Хэлбэр нь: “Үжин(兀眞 wù-chén 𠂊 Üjin 1-55-5, 56-5, 59-2; 2-70-2,3, 73-6, 74-2,6,9, 76-4,7, 78-1; 3-105-18, 110-6,8, 118-19; 4-130-10; 6-177-38; 10-245-32)”;

“Үжиний(兀眞訥 wù-chēn-nè 𠂊 Üjin-й 2-74-8, 75-1,

~兀只訥 wù-chī-nè 2-94-9; 3-119-1; 10-245-49) ”;

“Үжинийг(兀只泥 wù-chī-ní 𠂊 Üjin-i 1-56-2,16,17; 2-94-1,7, 100-2; 3-104-14, 110-10,16, 111-7,18;

~兀眞泥 wù-chēn-ní 2-72-4, 74-1) ”;

“Үжинээ(兀眞捏 wù-chēn-niē 𠂊 Üjin-e 4-130-12,

~兀只捏 wù-chī-niē 2-99-9) ”;

“Үжинээс(兀只捏扯 wù-chī-niē-ché 𠂊 Üjin-eče 1-60-1) ”;

“хатанҮжинд(𠂊 娘子途^音兒 3-111-12) гэсэн хэлбэрээр 40 удаа гардаг.

“Үжин(兀眞 wù-chēn 𠂊 Üjin)ийг “婦人 fu-rén” гэдэг хятад үгээс *garalтай* гэж үзэж тайлбарласаар ирэв. Нууц Товчооны бөлгийн эцэс дэхи нангиад *orcuulgad* 婦人 fu-rén гэж байгаа болохоор дагацааасан байх. Ер, аливаа үгийн гаралд тун нухацтай хандаас зохид. Мөхөс хүн, энэхүү саналыг хэд хэдэн шалтгаанаар эргэлздэг байв, үүнд:

- ① “Үжин” гэдэг бол эртний монгол хэлний үг, Нууц Товчооноос өмнөх үеийн ярианы болон бичгийн хэлнээ нэгэнт байсан өтгөс үг гэж боддог;
- ② Нууц Товчоонд гардаг “Үжин” бүгдийг “婦人 fu-rén” гэж орчуулаагүй. Нууц Товчооны *хадмал orcuulgad* өмнөх “Өгэлүн”, “Бертэ”, “Узуур”, “хатан” гэдэг үгтэй нь хамт “хүний нэр 人名”, “бүсгүйн нэр 婦名”, “бүсгүй хүний нэр 婦人名”, “эхийн нэр 母名”, “Тайзу-гийн эхийн нэр 母名”, “хатан нэр 娘子 3-111-12”, “гэргэйн нэр 妻名 1-60-1; 2-94-9”, хааяа (夫人 4-130-10) (夫人名 10-245-32,48,49) гэж орчуулсан байдаг;
- ③ “Үжин 兀眞 wù-chēn” гэдэг үг, нэн бас, “охин” гэдэг үгтэй хосолж Нууц Товчоонд гардаг, жишээлбэл, Тоорил ван хан Узуур Үжин гэдэг охин(忽札兀^音兒兀眞 幹乞 hū-chá-wú-ér wù-chēn uò-k’i 𠂊 𠂊 6-177-38)”той байсан. Энэ үгийг Чингис Хаан дурдсан байдаг(6-177-38). Иймхэн, хүний нэр төдий юман дээр Чингис Хааны хэл халтиран гэхэд итгэшгүй;
- ④ Үл барам, 6-177-38-р зүйлд гардаг “Үжин 兀眞 wù-chēn” ийг бөлгийн нангиад орчуулгад “охин 女子” гэсэн байгаа (你那時將女子忽札兀^音兒兀眞) нь бидний саналыг давхар нутлана;

- 5 Нууц Товчоог зохиох үед “婦人 fù-rén” гэдэг хятад үг монгол хэлнээ, очиж очиж хүний эшийн зүйлд тэгтлээ нэвтэрчихсэн байсан гэхэд бэрх;
- 6 “婦人 fù-rén” гэдэг бол “**Ужин** 兀真 wú-chēn” гэдэг монгол үгийн хятад хүмүүст зориулсан орчуулга даа хэмээн эргэлзэг байсан хэдий ч, түүхэн сурвалжийн баримт олдлогтүй байв.
Харин, энэ удаа Төвдийн номын сангаас гарсан Нууц Товчооны хэсэг бидэнд шинэ баталгаа нээж өглөө. Үнэхээр, “婦人 fù-rén” гэдэг бол **兀真** wú-chēn гэдэг монгол үгийн хятад хүмүүст зориулсан орчуулга болохоос бус, уугал монгол үгийн гаралтай хамааралгүй нь нотлогдов. “**Ужин** 兀真 wú-chēn” ийг орчин цагийн монгол хэлний “оч 𠂇 欺 oī” гэдэг үгтэй холбох сэжүүр цухуйв, тухайлбал, Нууц Товчооноо Бертэ “**Ужин**” гэж гардаг нэрийг Төвдийн номын сангаас олдсон Нууц Товчооны хэсэгт олонтаа
“**Očin-i**, Очины” (24b-17, 25a-5,9)
“**Očin-a**, Очинаа” (26b-9) гэж гарч байгаа нь жирийн нэг үсгийн эндүү биш болов. Түүгээр үл барам, Төвдөөс олдсон Нууц Товчооны 26-р нүүрийн 12-р мөрнөө “**Očin**, Отчин” гэж маш тод бичсэн байна. Энэ нь, “**Ужин**” гэж уншсаар, “婦人 fù-rén” гэдэг хятад үгтэй гарлаар нь холбоо соор ирсэн нэр маань монгол хэлний “оч 𠂇 欺 oī”, монгол түрэг хэлний дундын язгуур болох “от”, түүнээс улбаатай “**ОТГОН** odqan”, “**ОТЧИГИН** odčigin” гэсэн үүр үсгийн эгнээнд орж ирлээ гэсэн үг ээ/(Orchin цагт өөрлөгчид маань, монгол хүний гайхамшигт дархлаа болох хүний нэрэндээ “**Оч 𠂇 Ой**” гэдэг үсгийг хадгалсаар буйг, “**Оч**” нэртэй монголч эрдэмтэн ч буйг хэн бүхэн мэдэх билээ).
- Нууц Товчооноо 不舌兒吉 領舌兒吉 (3-107-5),
不舌兒吉 簡舌兒吉迭 (2-96-1,97-1,98-1; 3-107-6),
不舌卽吉額舌卽吉迭微(6-177-64) гэж 6 удаа гардаг ба бид 韓難 han-nā, 韓那 han-nā, 韓那 han-nā
“**han-nā**” гэж буулгасаар ирсэн ба уул газрын нэрийн гарал бүрхэг байлаа. Харин Төвдөөс олдсон Нууц Товчооны 25b-24,26a-11,12-р талд 韩难 hàn-nā būgūrge ergi гэж тов тодорхой бичсэн байна. Энэ нь, уул газрын нэрийг нягтлахад тус болж болзошгүй, үүнд: тэр газар эмээлийн бүүрэг мэт тогтоцтой байснаас тийн нэрлэсэн ч байж магадгүй (“Эмээл” даваа, “Хамар” даваа, “Дөш” толгой, “Нүдэн” нуур гэх зэрэг монголчуудын газрын нэр өгдөг ёсыг энд холбон санахад шүүдэхгүй).
 - Нууц Товчооноо “**Onap,Onan-u**” гэсэн хоёр хэллэрээр, 韓難(uō-nān), 滷那 han-nā,nā,nāi),
韓納訥(uō-nā-nē) гэсэн турван янз ханз галигаар “**Онон**” мөрөн гэсэн үг 33 удаа гардаг:
⇒ 韓難 (uō-nān 1-1-4, 24-4, 30-1, 32-3, 50-3, 54-1, 55-13, 56-10, 57-2, 59-3, 2-72-4, 74-4, 75-4, 81-4-8, 82-3, 84-7, 88-2, 97-4, 3-106-14, 16, 18, 108-2, 116-7, 4-130-11, 144-5, 9, 8-202-2, 9-211-3);
韓納訥(uō-nā-nē 4-144-12);
 淩那 han-nā,nā,nāi 4-129-10,12, 136-8 ба энд хамгийн сонирхолтой нь “**Онон**” мөрнийг “**han**” гэсэн ханз үсэг оруулж галигласан явдал юм. Энэ нь ганцхан удаа биш. Эртний мэргэд Нууц Товчооны 4-129-10,12, 136-8-р зүйл зүйл гурвантаа тийн галигласан байх тул тохиолдолг гэж ойлгох нь бидний ухаан тэгшрээгүйн шинж. 淩 han -ийн уг утга нь “ухиах,угаах” (боловч, заримдаа “арав”(хоног) гэсэн утга илэрхийлдэг. Тэр нь, Тан улсын үед(唐代) түшмэдүүдээс арав хоногт нэг удаа усанд орж ухиал үйлдэх чөлөө олгодог байснаас улбаатай гэж тайбларладаг. 淩 han нь 滷 huán -тай адил бөгөөд орос галиг нь “хуань” бөгөөд “мыть,обмывать”, “уст. декада” гэж орчуулдаг). Нууц Товчооны 4-141-15-д 𠀁 k'ān мөрөн гэж гардаг. Эргүнэ(Өргөн, Аргун) мөрөнд цутгагдаг голын нэр. Эртний монголчуудын өвөг нутаг хэмээнгээдэг Эргүнэ мөрөн, “**Ноон**”(Nuun, 嫩 nēn = **Онон**) голын сав газарт Кынь (根nan.gēn, sol. 근 Kынь) гол, Ари (阿里 nan.ā,ā,ē-ll, sol. 아리 Aри) гол, Арион (阿龍 nan ā,ā,ē-long, sol. 아룡 Aрион) уул буй. Мөн, 淩 han -ыг “их,том” гэсэн утгатай “**Хан**”ы нангиад галигтай дүйцүүлж үзэж болох талтай ч, Сөүл хотын дундуур урсдаг 𠄎 мөрөний 𠄎 ын утгыг нэхэн санахад илүүдэх юун. Солонгосын “**한** Хань” голын эртний нэр нь монгол хэлний “**ариун**” гэсэн утгатай дүйнэ. “**Ариун**” ariyun”ы язгуур нь “ари-” (Энэ тухай «13-14-р зууны монгол солонгос харилцааны бичгүүд 1.1978»эд дэлгэр өгүүлснийг нэхэн узэн үү...).
- Нөгөө нэг анхаарал татаж байгаа зүйл бол Төвдөөс олдсон Нууц Товчоонд “**Онон**” мөрнийг(32b-15)-д “**onap-u**” гэсэн мөртөө, 32a-12-р мөр, 32a-15-р мөрнөө “**ong-a**” гэж бичсэн явдал юм. Алдвар (aldburi = ихэс мэргэдийн “алдаа”) юм уу гэтэл хэдэнт давтагдаж байгаа тул болгоомжлох нь зүй. “**Ong**” юм уу гэтэл, “**Ong**”(ван) ханы бичлэгтэй таарахгүй(25b-16,32a-21). ”**n**”ийн өмнөх цэгийг тавиагүй гэж үзвэл, үгийн эхэнд “**N**” авиа гарч ирж, “**Noy-a**”(Noy-a) болж, Ноон голын нэрийг “**Ноон**”(Nuun) голын нэргэй холбодог санал руу ойртно. Энэ нэрийг Жамуха хэдэнт хэлсэн байх тул Жадараныхан, Жамухынхан “**Онон**” голыг тийн нэрлэдэг байсан юм болов уу гэж бодно. Юу ч атугай, эхбичигт үнэнч байх судлаачийн жудгийг дагаж “**ong-a~ng-a/ng-a/ping-a**” гэж буулгав

▲ Нууц Товчоон ба академич Ринчен багштан

Академич Ринчен багштын «Монголын Нууц Товчоон» гэдэг агуу бүтээлд оюун ухаанаа огтоос зориулаагүй гэдэгт би итгэдэггүй хүн. «Донгорох» гэдэг үгийг Нууц Товчооноо гардаг утгаар нь авч хэрэглэсэн зэргээс нь тийн эргэлзэн боддог байлаа. Угал монгол соёл, бичиг үсэгтээ насан туршдаа үнэнч үлдээн, өргөн гүнзгий боловсролтой, өөрөөсөө өмнөхийг өөд нь татах их хүсэлтэн, Дорнын агуу соён гийгүүлэгч хүний тухайд үгүйсгэн бodoх нь насанд цөвтэй, үнэний Тэнгэр хилэгнэнз.

Ринчен багштан Нууц Товчоог машид анхаарч байсан байж болзошгүй жишээг Цэнд Гүний Нууц Товчооны хөрвүүлгийн 1989, 1991, 1997 оны хэвлэлүүдээс олж харсан боловч баталж чадаагүй. “Академич Ринчен бол хүний төлөө торсөн хүн” гэсэн өгүүлэлдээ оруулах гэснээ зүрхлээдүй. Цэнд гүний хөрвүүлсэн Нууц Товчоог хэвлэхийн цагт, эхийн суурийг арилгах явцад, сүүлд бичсэн бүдгэвтэр зүйл нь хамт арчигдчихсан тал харагдсан. Нөгөөтээгүүр, Монгол улсын Үндэсний номын санд буй, Даваагийн Жадамба (Dawa-yn Jaddamba. 41-р тал) гэдэг хүн 1949 оны 12 сард Цэнд гүний Нууц Товчоог сийрүүлэн бичсэн эхэд Ринчен багштаны засвар гарын үеэг байхгүй байсан зэргээс болгоожилсон хэрэг.

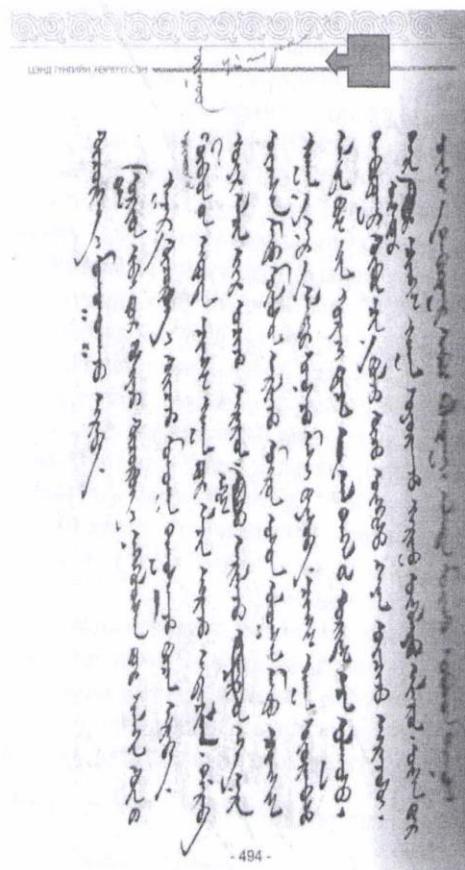
Харин Сурвалжит Гэрийнхээ сайхан удамыг ороо бусгаа одоо цаг болтол мартаж огооролгүй, залгасаар яваа Цэнд Гүний зээ хүү Д. Начин нарын 2017 онд хэвлүүлсэн Нууц Товчоноос академич Ринчен багштаны гарын үсгийн гарцаагүй баримтыг олж, дэлхийн монголсудлал, Нууц Товчоосудлалд оруулж байгаа нь анхныхы. Академич Ринчен багштаны отгон шавь, багшийнхаа бичсэн бүхэл бүтэн үг байтугай, нэгээхэн үсгийг ч үзмэгти таньдаг профессор Ц.Шагдарсүрэн харанггуулаа л “Багшийн мутрын үсэг байна” гэж батлан өгүүлснийг тэмдэглэсү.

Академич Ринчен багштан, Цэнд Бодолгот Гүний хөрвүүлсэн Нууц Товчоог хэвлэлд бэлдэж байсан байна. Хоёртаяа үзсэн, тэгэх мөртөө, 1936 оноос Зөвлөлтийн Шинжлэх Ухааны Академийн Дорнодахины Хүрээлэнгийн хөмрөгт бүртгэлтэй Цэнд Гүний Нууц Товчооны эхэд хүртэл Академич Ринчний тэмдэглэл байгаа нь Нууц Товчоо судлалд асар үнэтэй зүйл. Ринчен багшийнхаас арай өөр гарын үсэг бас харагдана. Тэр нь, Жамсераны Цэвээн хэмээх их бичгийн хүний мутрын үсэг байж болзошгүй. Цэнд гүнийх нь Нууц Товчооныхоо эхийг барьсан, сүүлийнх нь нэлээд найруулан зассан шинжтэй байна, үүнд: Нууц Товчооны “хөл үг” буюу төгсгөлийн үгийг Цэнд гүн “Их Хуралдаанаа хурж хулгана жилийн хулан сард Хэрүүлээнээ Хөдөө аралын Долоон Болдогаа Шилэжинциг хоёраа зуур ордос бууж бүхийд бичиж дуусав” гэсэн байхад, хажууд нь “Энэ бичгийг Их Хурал хуралдааж, хулгана жилийн долоон сард Хэрлэн голын Хөдөө аралын газар бууж бүхийд бичиж дуусав” гэж, “энэ бичгийг” гэсэн хэллэг нэмж, “хуралдаанаа хурж” гэдгийг “хурал хуралдааж” болгон засч, “хулгана жилээ” гэдгийг “хулгана жилийн” болгож, “хулан сард” гэснийг “долоон сард” болгож, “Хэрүүлээнээ Хөдөө аралын Долоон Болдогаа Шилэжинциг хоёраа зуур” гэдгийн “Долоон болдогаа Шилэжинциг хоёраа зуур” гэдгийг нь хасч, “газар” гэдэг үг нэмж, “ордос” гэдэг үгийг хассан байна (энэ хэсэг Ринчен багшийн гарын үсэг биш байна). Юу ч гээн, багш шавь хоёр Мэргэн, Цэнд гүний хөрвүүлсэн Нууц Товчоог тухайллан анхаарч, хэвлэлд бэлтгэхээр хэдэнт завдсай нь өнөө билэнд уламжлан иржээ. Академич Ринчен багштан, Бодолгот Гүний хөрвүүлгийг эхнээс эцэс хүртэл нарийвчлан үзэж, тэмдэглэл хийжээ, жишээлбэл: илүү дуту цэг тэмдгийг шууд зассан, хоёр цэгийг тавихгүй гэвэл хаалтад хийсэн; ганц үсэг, үе төдийг засах бол тэрүүхэнд нь зассан; “-л- -р-“, олонт гарах угийг нэгбүрчлэн засалтуй, эхний нэг

юм уу хоёрыг л засаад орхисон нь, цааш энэ мэт зас гэсэн санаа. pp.28-1 + өвлийн өвлийн ⇒ өвлийн ;
 pp.30-1 + өвлийн ; pp.40-1 бэлэндийн ⇒ бэлэндийн өвлийн pp.40-4 бэлэндийн ⇒ бэлэндийн бэлэндийн =
 бэлэндийн өвлийн ⇒ өвлийн бэлэндийн ⇒ бэлэндийн pp.40-5 өвлийн бэлэндийн ⇒ өвлийн бэлэндийн pp.40-7 өвлийн ⇒
 өвлийн Tsengde güng- өвлийн бэлэндийн өвлийн бэлэндийн ; pp.41-2 өвлийн ⇒ өвлийн бэлэндийн өвлийн бэлэндийн ⇒
 өвлийн өвлийн pp.41-4 өвлийн ⇒ өвлийн бэлэндийн 6 ⇒ өвлийн pp.41-5 өвлийн бэлэндийн 6 ⇒ өвлийн өвлийн бэлэндийн ⇒ өвлийн
 өвлийн бэлэндийн 6 ⇒ өвлийн pp.41-6 өвлийн ⇒ өвлийн pp.41-10 өвлийн ⇒ өвлийн өвлийн ⇒ өвлийн
 pp.41-11 өвлийн ⇒ өвлийн + өвлийн ; pp.42-1 өвлийн ⇒ өвлийн өвлийн ⇒ өвлийн pp.42-6 өвлийн ⇒ өвлийн
 pp.42-7 өвлийн 6 ⇒ өвлийн 6 ⇒ өвлийн pp.42-11 бэлэндийн ⇒ бэлэндийн ; pp.43-1 бэлэндийн 6 ⇒ 6
 6 ⇒ бэлэндийн ⇒ өвлийн бэлэндийн ; pp.43-2 бэлэндийн ⇒ өвлийн бэлэндийн 6 ⇒ өвлийн 6 ⇒ өвлийн
 6 ⇒ өвлийн бэлэндийн ⇒ өвлийн бэлэндийн ; pp.43-9 бэлэндийн ⇒ өвлийн бэлэндийн 6 ⇒ өвлийн 6 ⇒ өвлийн
 ⇒ өвлийн 6 ⇒ 6 ; pp.43-10 бэлэндийн ⇒ өвлийн ; pp.43-11 бэлэндийн ⇒ өвлийн 6 ⇒ өвлийн 6

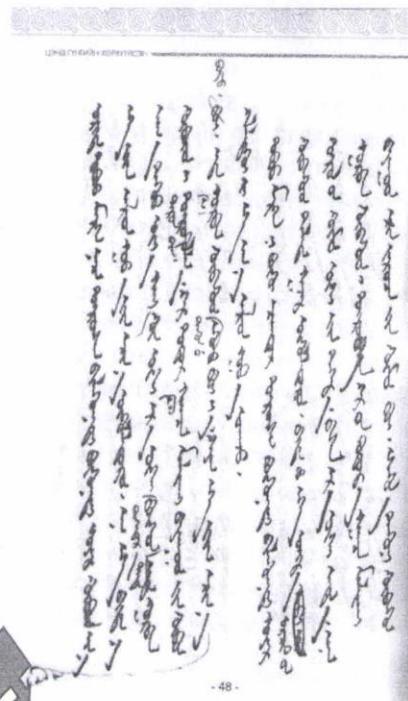
+ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ meŋ ; pp.44-1 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ pp.44-2 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ
 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ pp.44-4 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ pp.44-11 ᠮᠱᠳ ⇒
 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ k^eȳ ; pp.45-2 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ
 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ pp.45-7 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ; pp.46-1 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ
 ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ pp.46-5 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ; pp.47-1 ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ
 ⇒ ᠮᠱᠳ pp.47-2 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ pp.47-7 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ pp.47-8 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ
 ⇒ ᠮᠱᠳ ; pp.48-3 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ pp.48-4 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ
 ⇒ ᠮᠱᠳ pp.48-5 ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ ⇒ ᠮᠱᠳ ᠮᠱᠳ гэх мэт.

Сүүлийн үед, академич Ринчений гарын үсэг биш гэж ярих хүн гарч ирэв. Гэтэл, дан монгол худам үсгээс гадна, монгол худам ба кирилл үсгээр, мөн монгол хэлээр монгол кирилл үсгээр галигласан академич Ринчений тэмдэглэл ч байна. Тухайлбал, 494-р талд “уйгуд” гэдэг үгийг монгол худам ба кирилл үсгээр бичиж тэмдэглэлсэн байна(академич Ринчений гарын үсэг болох нь маргаангуй) 。

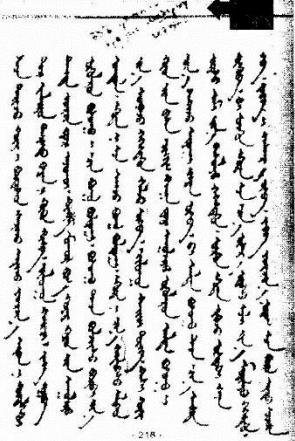
- 494 -

48-р талд ᠮᠱᠳ гэдэг үгийг монгол кирилл үсгээр “далда” гэж галиглан бичжээ (академич Ринчений гарын үсэг болох нь гарцаагүй) 。

- 48 -

Мөн, ром үсгээр хийсэн академич Ринчений тэмдэглэл ч байна. Тухайлбал, 218-р талд “эдүгээ” гэдэг үгийг “өдөө” байх ёстой гэсэн тэмдэглэл ром үсгээр байна 。

80-р талд "ki" ⇒ "či"
бодлог хуулийг үзүүлсэн
“ki = či” гэсэн
тэмдэглэл ром үсгээр
байна. Энэ мэт баримт
мундахгүй.

**Гарын үсгийг цайруулан
баллаж (даравч дардайн
эзгийн улзгрэр, мэддэг хүнд
ул мөр нь сүүийн хараадана)
бодот байдлыг муйхраар
үүгүйсэвэл,
1940-өөд оны үед акад.
Ц.Дамдинсүрэнгийн орос
үсэгт дулдуудайдан зохиосон
“шинэ үсэ”ийг 1916 оны**

үед Цэнд гүн эээмшихсэн, тэмдэглэл хийж байсан мэт эндүү ташаа, хөгөө чирсэн юм болох бус уу!! Жамсраны Цэвээн, Ринчен багштаны мутрын үсгийг таних мэргэд дэлхийгээр нэг.

Мэргэл тунгаатгай (*Дэлгэрэнгүй зураг бүүлгэлэг “Монголын Нууц Төвчөо. Иж судалгаа 2020 он” оос лавлан узүү.*)

❖ Монголын Нууц Товчооны эвхмэлт(卷 ~~卷~~ ebkemeltü)

Одоо, Монголын Нууц Товчоог 12 ба 15 “белг”тэй эсвэл “дэвтэр”тэй гэж бичиж хэлэлцэх болсон. Энэ нь, өнөөгийн хүмүүст ойлгомжтой талаасаа болуужийн боловч, шинжлэх ухааны үүдиэс оновчгүй нэртөмьёо. Бид өдөөчлөхөөсөө (өдгөөчлөхөөсөө) өмнө өөдөө өгсөж, тухайн цаг үеийнх нь цар хүрэн дотор орж сэтгэж, хавь ойрынх нь ойлголт, нэртөмьёоных нь тогтолцоо, холбоо сүлбээг нь ухаарч ойлгосныхоо дараа орчин үе рүүгээ бууж ирмээж, сая тулхтай судалгаа болно. Тийнхүү, эрт цагийн ойлголтыг түшиж, Монголын Нууц Товчоог 12 ба 15 “эвхмэлт”тэй хэмээн нь зүйд илүү нийцнэ. Учир нь, нэгдүгээрт Монголын Нууц Товчоо мааны “Өнөө Баасгалант Их Толь”(нан 永樂太典, сол.

영락대전 орос.Юнэл да-янь-д хадгалагдан үлдсэн. “Өнө Баясгалант Их Толь” нь 本 ба 卷 гэсэн зохиомжтой, тухайлбал, 11095 本(本) 22877 卷(卷) 淄(本子) нь “дэвтэр”, 卷(卷) нь “эвхмэлт” гэсэн үг. Хэд хэдэн “эвхмэлт” нийлээд “дэвтэр” болдог байв. Монголын Нууц Товчоо маань “Юаны Нууц Түүх”(元秘史) гэсэн анх нэртэйгээр “Өнө Баясгалант Их Толь”д 15 эвхмэлт(卷 卷) гарсан түүхтэй. Тэгэхдээ, “дэвтэр 本” гээгүй, дэвтрийн дотор багтдаг “эвхмэлт 卷 卷” нэртэйгээр хадгалагдаж байжээ. Хоёрдугаарт, “дэвтэр”, “эвхмэлт”, “эвхмэлт”, “бэлөг” гэдэг нь маш нарийн ялгаатай түүхэн нэртөмьёо. Үүнд: “Дэвтэр” гэвэл, хэд хэдэн арван хуудыг нэг газарт товхиж хадсаныг хэлдэг (Г-02831, Т-74), нангодааар 本(běn, 本子běn-zǐ), манжаар debtelin, уйгураар dabtar гэнэ. “Эвхмэлт”ний нангодааар 卷(juǎn), манжаар bukdarun гэдэг ба “шалгах эвхмэлт 試卷 시권”, “бэхээр бичсэн эвхмэлт 墨卷 목권”, “шунхаар бичсэн эвхмэлт 硃卷주권”, “эвхмэлтийн тал 卷面 권면”, “эвхмэлтийн таарцааг 卷袋 권대” гэхэд бүгдэд нь мөнөөх 卷 үсэг тууштайяа орсон байна. Нууц Товчоо судлаач Оросын нэрт эрдэмтэд 卷 гэдэг үгийг “тетрадь” гэж орчуулалтгүй, juǎn дуудлагыг дагуулан “цзюань” гэсэн нь цаанаа нэгийг өгүүлнэ. “Эвхмэл 卷” гэвэл, цаасыг зэрэг зэрэг нугалж үсэг бичихүйг нь хэлдэг (Г-02829, Т-749) байсан ба нангодааар 摺子zhé-zǐ 접자, манжаар bukdaruni гэж орчуулдаг. “Эвхмэл”ийн ойролцоо утгатай үг нь “Нугалбар” болно. “Белөг” гэвэл, бичгийн нэг ангийг хэлдэг байсан (Г-02819, Т-746) ба нангодааар 章 zhāng , манжаар bukdaruni гэж буулгадаг. Гуравдугаарт, “Эвхмэлт” гэдэг үг нь, хөгшин залуу монгол хүн бүхий сайн мэддэг, өдөр тутам хэрэглэдэг “эвхэх” гэдэг үгийнээс гаралтай тул “Эвхмэлт”ийг сэргээн авч хэрэглэхэд аливаа саад тогтор учрахгүй. Нууц Товчоог “Эвхмэлт” болгон хуваасан нь дээр цагийнх, монгол эх нь тийм байсан байж магадгүй. Харин 282 зүйл болгосон нь сүүл үеийнх бөгөөд зүйл, мөр тодорхой байх нь уг олох зэрэгт дөхөмтэй, үүнд: “суман-IV-147-3” гэсэн байвал, “суман” гэдэг үг Нууц Товчооны IV эвхмэлтийн 147-р зүйлийн 3-р мөрнөө байгаа юм байна гэж хайваас олно. Монголын Нууц Товчооны нангодаад галигийн нийт мөрийг нарийвчлан тооцоолж, нэг нүүрний мөрийг дундажлан гаргавал, нэг Эвхмэлт бидний хэлэлцэж зуршсанаар дэвтэр буюу бэлөг хэдэн нугалбарт нүүртэй байнсыг багцаалж болно.

❖ Монголын Нууц Товчоо ба нутгийн аялгуу

Нутаг орны онцлог уг, өвөрмөц хэллэгийг түүвэрлэн эмхэтгэснийг дорнодахинд “аялгусын толь” хэмээн нэрлэдэг. Одоо цагт уламжлан ирсэн нь бас буй. Нууц Товчооны 240, 241-р зүйлд гардаг “Ботохуй Тархун”ыг умар зүгийн аялгуугаар “Хатагтай, Хатан” гэсэн утгатай гж тайлсан зүйл ч үзэгдэнэ. Энэ өнцгөөс үзвэл, Нууц Товчоо нь дундад эртний монгол бичгийн хэл ба нутгийн аялтууны хос шинж төгс толь юм. Тийн нэрлэж болохыг түүхба, 1-63-2,5 тув / суув; түүхар 5-169-13 тугаар/сая, түрүүхэн, түүхар-аcha 1-34-3 тугаараас/түрүүнээс хойш, түүхар-un 1-22-2 тугаарын/саяын, түрүүний; torluu 7-189-14,18 / (ай) торлог)... зэрэг зарим жишээн дээр энд тэнд хэсэг бусаг өгүүлсэн ба энэ удаа бичгийн хэлнийх нь үгийн хамт жагсаан толилуулсу: dergečejū I -56-4,12 зэргээж, dergečen-IV -146-21 зэргээн; ülirsün үлирс - II -74-5 үрэл; moyilqu мойлх (мойлс)- II -74 - 5; mötökijü möshgijk - II -88-3; mötökijü mötök'i ed möshgœd - II -88-3; mötkin mötökön (мер мөшгөн) - VI -172-17; manayasi ~ manayarsi манагаш ~ манагарш (маргааш) - I -66-3; II -72-2; manayag манагар (маргааш)- II -83-5,8...; manayar-un манагарын (маргаашийн)- III -124-5; manayaru манагаруу (маргааш) - V -159-5; VI -177-82; sama'ui самуй (самуун) - VII -197-14; sama'udur самууд (самуунд) - VII -197-26; sama'uidur самууд (самуунд) - VII -193-19; busi буши (бус)- II -69-1; busu бусу - I -55-9...; busitai бушитай (бустай)- I -54-4; isgei исгэй (эсгий) - III -124 -28,29; hisgei хисгэй (эсгий туургат) - VIII -202-1; isgeitü исгэйт (эсгий туургатныг) - VIII -203-29; Dell teli тэли (тийм үү дээ)- X -246-18; XI -256-12,14; gedigilekü гэчинг-лэхүй (гишиглэхүй) - XII -275-13; qada'ar хадаар (хазаар)- VIII -199-27; qada'artuyi хадаартыг (хазаартыг) - IX -229-32; XII -278-27; übül~ öbül өвөл ~ - V -151-14; 153-1; VI -177-69,70; VII -187-22; XII -265-1,4; übüljibe өвөлжив ~ - V -148-5; 151-15; VII -187-22; übüljüü өвөлжиж ~ - V -153-1; VI -177-70; kirü'edeče хирээдээс (хэрээстээс, мордын уянаас бүр. сэргэг)- X -245-2; kirü'edür хирээд (хэрээт, мордын уяанаа)- IX -229-8; Jala'ui залуу (年小年少 залуу) - V -156-9; VII -189-12; Jala'utu залуут (後生后生) - I -3-3; bulqa булхaa (反 ~ болон, ~ бололцож, ~эзтэвээс, ~белгөө, ~иргэнд; бусад, харь)- V -150-11, 151-5; VIII -201-53; X -241-6; XI -249-11; 253-7; 254-42,44; 255-44; XII - 275-17; Jasa Заса (法度 Заса хөндөвөс) - IX -227-27; Jasay Засаг (軍法) - V -153-4,13; VII -189-18; 193-22; 197-21; VIII -199-30; XI -257-36; duta'unä дутуунаа (дутуудаа, ядуудаа)- XII -279-7; 280-8; aïjraqu ажрах- V -160-4; aïjru-a азрага- IV -141-13; ayisi айси (айсүй)- II -100-9; ayisai айсай (айсүй) - IV -129-4; alayun-a алагунаа (үүдэнд, хаяанд)- V -165-5,8; IX -214-22; acha аль, ег- II -91-3; III -121-9; ašigiba ашигив (аашлав, загинав, аяглав)- IV -136-9; ašigiju ашигиж (аашилж, загинаж, аяглаж)- X -245-9,10,13,27; basayalju басаалж (базааж)- IX -213-24; basayalasuyai басаалсугай (базаасугай)- III -124-16; böligi белиги (белгөө)- I -56-7; II -94-10; böle'ai болэй (билээ)- III -121-3; IV -129-8; buliba булив (булаав)- II -77-1; bümüi бүмүй (бухий)- II -77-1; yadaiyin гадуун (гадуур, гадаа бухий)- III -124-27; III -111-13, 15,17,19; VI -177-22; V -167-20; IX -209-16; qosurciyu-II -80-3,4; solayidan/čolayidan XI -255-43; soyorqad/ čoyorqad XII -265-9; soyor/oyor VI -172-14,177-94; VIII -208-21 гэх мэт.

❖ Монголын Нууц Товчооны залгавар бүтээвэр

Монголын Нууц Товчооны уг ба хэллэгийн утгыг судласан бүтээл, толь, хөрүүлэг, орчуулга цөөнгүй. Харин, бүтээврийн шинжилгээ баахан цалгардуу байдалтай. Монголд хэвлэсэн Нууц Товчооны нангиад галигийн судлагaa ба японд хэвлэсэн, япон, өвөрлөгч эрдэмтдийн ром үсгээр галигласан толь гарсаар ч нэлээд хэдэн жилийн нүүр үзэв.

Үгийн үндэс эвдэрч, нааш цааш зүсээ хувиргадаг, “хаврын тэнгэр шиг” олон зант үсгийн дүрэмтэй шинэ үсгээрхи зүйлд бүтээврийн судалгаа хийхийн зовлонг амсахаараа нэг болно гэдгийг мэдсээр байж Нууц Товчооны үгийг бүтээврийн түвшинд задлан судласан нь монгол үгийн түүхэн язгуур, үндэс, залгаварын үүсэл гарал, хувьсал өөрчлөлт, өнөө үед хүрч ирсэн зам чийрийг шинэ бичигтэнээрт (~нарт) мэдрүүлэхэд иżн чухал гэлгийг бодолцсоны учир юм. Чингэхдээ, язгуур үндэс нөхцөл дагавараа хэвээр хадгалдаг түүхэн уламжлалтай, цаг хугацаагаар дотоод бүтээ нүүр царай нь нэгэнт тодорч шалгарсан, жинхэнэ шинжлэх ухаанч дүрэмтэй монгол худам үсгээрээ уг бүрийг хадаж, ром галигийг нь хавсаргав.

Нууц Товчоон бол орчин цагийн монгол хэлний үүднээс тайлбарлагдахгүй, дундад эртний монгол хэлний олон үзэгдлийг тээж авчирсан дурсгал. Орчин цагийн монгол хэлнээ язгуур гэж үздэг хэлбэр дундад эртний монгол хэлнээ огт өөр байсан ба, сонгодог монгол бичгийн хэл хийгээд орчин цагийн монгол хэлэнд ч тэр хэлбэр нь хадгалагдаар буйг анзаарахгүй ташаа тайлбарлах

явдал байсаар байна. Харин, нангид галигт бурууг чихэж хэрхэвч болохгүй. Харж галигласан монгол эхдээ тийм байсан гэж үзвээс зохилтой. Хэдэн жишээ дурдая:

• Орчин цагийн монгол хэлсүдлаачил “ир-”, “ор-”, “гар-”, “энэ”, “тэр”, “сайн” гэх зэрэг хэлбэр-ийг язгуур гэж үзэцгээнэ. Хэмээтэл, дундад эртний монгол хэлнээ ”и-“, ”о-“, ”га-“, ”э-“, ”тэ-“, ”сай” нь язгуур бөгөөд, сонгодог монгол бичгийн хэл хийгээд орчин цагийн монгол хэл, зарим “алтайн” (ж: *solonhgos*) ба магадгүй “нострат” хэмээх хэлнээ тэрхүү ”и-“, ”о-“, ”га-“, ”э-“, ”тэ-“, ”сай-“ язгуур нь хадгалагдсаар байна, ж.: ⇒ “сай + д” (*sajid* НТ. II-75-2), “сай + т” (*saitu* НТ. I -9-4; XI-249-18), “сай +тан” (*savitan*, НТ. VII-191-13), “сай +тар” (*savitar* НТ. VI-179-25), “сай +баар” (*saybar*, НТ. V -150-7), “сай +хтар” (*sayqatur*, НТ. IV-127-9).

• Орчин цагийн монгол хэлнээ гагцхүү “бай-“ (бай-х)ийг нь хэрэглэдэг боловч, дундад эртний монгол хэлнээ эр эм хүйсээр ялгаатай байжээ. Эм үгнээ дагадаг нь “бу-“ язгууртай байжээ. Жишээлбэл: бүжү (*būjū* 有着/байж) - НТ. VII-189-30; бүжүхүй (*būjū'ui* 有來/байжухуй) - НТ. III -110-6; булиги (*būligi* 有來/бөлөө, бэлгөө, байлаа)- НТ. V-155-5; бүрүн (*būrūn* 有- НТ. IX-227-236, X -244-33; 有的- НТ. I -59-3, VIII-200-2, 201-29, XII-265-37; 有來 - НТ. III-107-6; 有着 - НТ. VII-190-3, VIII-203-3; 有間 - НТ. XII-278-84); бүхүн (*būkūn* 有的- НТ. I -35-1, 53-1, III-109-7,... XII-275-7) бөгөөд, нангодаараа 有, 有着, 有來, 有的, 有間 гэж орчуулснаас “бу-“ гийн утга тодорхой харагдах ба тэрхүү эм хүйт “бу-“ язгуур нь орчин цагийн монгол хэлний “бүхүй”д хадгалагдан үлдээш.

• Сонгодог монгол бичгийн хэл хийгээд орчин цагийн аман ба бичгийн хэлний хоёр хэлбэр орчин цагийн монгол хэлнээ зэрэгцэн оршид боловч, хэлзүйн хэлбэржилтэд өөр өөрөөр ордог нэлээд хэдэн үндэс бүтээвэр бий. Жишээлбэл, “арыснаар”, “турванаас”, “дөрвөнийг”, завжинаар”, “зүүднийгэн”, “идээнийг”, “иймэн”, “модоныг”, “мориноон”, “нүдэнэн”, “суманаан”, “тиймэн”, “тогорууныг”, “тоосныг”, “тэргэнийг”, “усныг”, “усныгаан”, “үүднээр”, “хувцсанаан”, “чулууныг”, шөниний”, “шүлснэн”, “цусныг” гэвэл, өдөө үеийн хүмүүс ихэд эргэлэнз. Орчин цагийн монгол хэлнээ хэлзүйн хэлбэржилт нь өөр учраас тэр. Нууц Товчоондоо бол: “арьс”, “арьсаар” (*arasun-(i)uar* – орч. мон. арьсаар); “гурав”, “гуrvan” (*gurvanača* – орч. мон. гуруваас); “Дарханыдын” (*Darhan(n)dyin* ~ *Darqadun* – орч. мон. Дархадын); “дөрөв”, “дөрвөн” (*dörbeni* – орч. мон. дөрвийг); “завжи” (*javaiyār*), “завжин” (*javajiniyar* – орч. мон. завжиар); “зүүд”, “зүүдэн” (*žüüd* ~ *žüüden* – орч. мон. зүүдэн); “идээ”, “идээн” (*ide'eni* – орч. мон. идээг); “иймэн” (*eyimün* НТ. XI@255@38 – орч. мон. ийн хэлбэржихгүй); “мод”, “модоц” (*mod* ~ *modoni* – орч. мон. модыг); “мори”, “морин” (*morin(i)yan* – орч. мон. морион); “нүд”, “нүдэн” (*nüd* ~ *nüdñiyen* – орч. мон. нүдээн); “ой” (*oidur(i)-yan* – орч. мон. ойдоон), “ойн” (*oyinduriyan* – орч. мон. ойдоон [ой ухаандаан]); “сум” (*sum* ~ *sumuban*), “суман” (*sum* ~ *sumun(i)-yan* – орч. мон. sumaан); “тиймэн” (*teymün* НТ. IV@139@10 – орч. мон. ийм хэлбэржилт үгүй); “тогоруу”, “тогорууц” (*toγura'unii* – орч. мон. тогорууг); “тоос”, “тоосон” (*to'suni* – орч. мон. тоосыг); “тэрэг”, “тэргэн” (*tergeni* – орч. мон. тэргийг); “ус”, “усан” (*usuni* – орч. мон. усыг, *usuniyan* – орч. мон. усаан); “үүд”, “үүдэн” (*e'üdenber* – орч. мон. үүдээн); “үүдэнч” (*e'üdenči* – орч. мон. үүдэч[хаалгач]; “хатанд” (*qata(n)d* ~ *qatud* – орч. мон. хатад); “хонинчид” (*qoni(n)čid* – орч. мон. хоньчид); “хувцас”, “хувцан-4.136.3”, “хувцсан” (*qubčasuniyān* – орч. мон. хувцсаан); “цус”, “цусан” (*čisuni* – орч. мон. цусыг); “чулуу”, “чулууд” (*čila'unii* – орч. мон. чулууг); “шөнө”, “шөнид” (*söñinü* – орч. мон. шөнийн); “шүлс”, “шүлсэн” (*šilüsüniyen* – орч. мон. шүлсэн); “эдүн” “эдэн” (*edün* НТ. IV-130-8, IV-141-11 – орч. мон. ийн хэлбэржихгүй [= эдүй, өдий]) хэлбэр дэргэцэн оршиж, “-н” тэй хэлбэр дээр тийн агуулахуйн нөхцөл залгасан байдаг. Орчин цагийн монгол ярианы болон бичгийн хэлэнд “-н” гүй хэлбэр дээр тийн ялгалын нөхцөл ордог, утгын ялгаа гарснаас улбаатай, жишээлбэл, одоо, “турванаас”, “дөрвөнийг” гэвэл, цаг хугацааны ухагдахуун. Нууц Товчоондоо бол “турваас”, “дөрвийг” гэсэн тооны ухагдахуун.

Монгол хэлнээ байдаг, байдаггүй гэж маргалддаг хэдий ч, нэр ба үйл хийгээд, хэв, байдал, холбохуй, төгсгөхүйн тийн агуулахуйг хүртэж зүсэн хувиргадаг бүхнийг ний хамруулан Нууц Товчооны жишээгээр тодлосныг “Залгавар бүтээврийн толиос” залган үзнэ үү.

﴿ Нууц Товчоо судлал дахь Монгол Улсын дөрвөн патент

Шинжлэх ухаан бол, олон үндэстний оюун билигийн дэлхийн дэвжээн дээрхи чөлөөт өрсөлдөөний талбар (*蒙古语 talbur*).

Бүтээл туурвил ч бодгали (*蒙古语 bodayalii*) буюу хувь хүнзэсээ хөндийрч, улс үндэстнийхээ өмч болно. Тийнхүү улс үндэстэн ч өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлог, хаана ч давтагдашгүй, өрөөл бусад булаацаалдаад нэмэргүй, зөвхөн тэрхүү улсын халдашгүй дархан өмчтэйн учир оршин тогтноно.

Патент (*англи. patent, орос. Патент*) гэдэг гадаад үг энд хамаарна. Монголоор “Эзэн эрх” (= *蒙古语 ejen erke, эзэнхээ эрх, эзэн суух эрх, эзэн болох эрх гэсэн дэлгэр утга*) гэсэн утгад дүйнэ.

Монголын Нууц Товчоо судлалд Монгол Улсын патенттай гэж хэлж болох зүйл байна уу гэвэл, наандаж дөрөв байна.

Энэ удаа, олон улсын давцан дээр, Монгол Улсын патент бүхүй (*англи. patentee, орос. владелец патента*), тухайлбал, өөр хаана ч гараагүй түрван шинэ зүйл бүхүй Нууц Товчоог түмэн олондоо өргөн барьж байна, үүнд:

Нэгдүгээрт, монгол худам үсэг буюу олны хэлэлцэгээр “босоо монгол бичиг”ээр толгойлсон Монголын Нууц Товчооны толь.

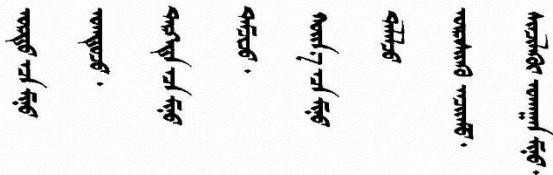
Урьд хожид монгол үсгээр буулгасан Нууц Товчоо цөөнгүй хэвлэгдсэн боловч толь бичиг нь огт гараагүй. Тиймээс энэ удаагийнхийг Монгол Улсын патенттай гэж хэлж болно. Нэн бас, дэлхийн ямар ч цуутай компьютер Монгол бичгийн цагаан толгойн дэсээр үсийг мадаггүй толгойлох түвшинд хүрээдүй байнам;

Хоёрдугаарт, монгол кирилл үсэг буюу олны хэлэлцэгээр “шинэ үсэг” ээр толгойлсон “Монголын Нууц Товчооны толь.

Урьд өмнө монгол кирилл үсгээр буулгасан Нууц Товчоо олонтаа хэвлэгдсэн боловч толь бичиг нь ер гараадуй. Тиймээс энэ удаагийнхийг Монгол Улсын патенттай гэж хэлж болно. Дэлхийн ямар ч цуутай компьютер Монгол кирилл үсгийн цагаан толгойн дэсээр үсийг алдаагүй толгойлже чадаггүй байнам;

Гуравдугаарт, монгол кирилл үсэг буюу олны хэлэлцэгээр “шинэ үсэг” ээр толгойлсон “Монголын Нууц Товчооны залгавар бүтээврийн толь” (хэлзүйн толь) болно. Үүнээс өмнө шийм толь сураг ч угүй байсан. Тиймээс энэ удаагийнхийг Монгол Улсын патенттай гэж хэлэх бүрэн үндэстэй.

Дөрөвдүгээрт, “Монголын Нууц Товчооны хэлбэрсудлал” гэдэг 3144 хуудастай бүтээл. Нууц Товчоог галигласан ханз үсгийн эхэн, дунд, адагт хэд хичнээн орсон, ямар монгол үгийн галигт хэрэглэсэн, Нууц Товчоо 28137 үетэй, давтамж нь 95896 гэх зэрэг нарийн судалгаа бөгөөд ханзын өлгий орноос авхуулаад дэлхийн аль ч оронд хийгээгүй тул Монгол Улсын патенттай гэхэд, мэтгэлзэх зүрхтэн үл гарах буюу.

Урдаас минь угтаж,
Дэргэдээс минь дэмжиж,
Хойноос минь даллаж
өршөөх ажаамуу,
Шинжлэх Ухаан минь.

Тантай “сэтгэлийн хөлөгөөр нөхцөн” (*Чингис Хааны айлдвэр*)
Босгоны чинь боол, Ухааны чинь сэжүүр Марал овогт Сумьяабаатар,
Богд Эзнийхээ мэлмий гийсний
860 жилийн ой тохиосон өлзийт өдрийг амдан бичиглэв. Мэргэд тунгаатугай.